

Ødegårde og landgilde i Ods herred i det 14. århundrede

EN STUDIE I ROSKILDEBISPENS JORDEBOG

AF

PER RASLOW

I

Studiet af den senmiddelalderlige krise har i de senere år taget et kraftigt opsving i Danmark, hvor forskere som C. A. Christensen,¹ Svend Gissel,² Erling Ladewig Petersen³ og Erik Ulsig,⁴ har givet væsentlige bidrag til forståelsen af de demografiske, bebyggelseshistoriske, økonomiske og sociale ændringer, der sker i det 14. og 15. århundrede. Siden 1969 danner Det nordiske Ødegårdsprojekt rammen om et intensivt studium af de problemer, der knytter sig til forståelsen af krisen. Mange spørgsmål er dog stadig uløste, hvorfor det er af største betydning at fremdrage

¹ Krisen på Slesvig Domkapitels gods 1352-1437. *Hist. tidsskr.* 11. r. VI, 1961, s. 161-241; Ødegårder og ny bosetning i de nordiske land i senmiddelalderen. Danmark, 1964, s. 7-24; Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede. *Hist. tidsskr.* 12. r. I, 1964, s. 257-348; Falsterlistens tal og talforhold samt deres tolkning. *Hist. tidsskr.* 12. r. IV, 1970, s. 401-420.

² Landgilde og udsæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder. *Retrospektive studier i landbo- og bebyggelseshistorie*, 1968; *Forskningsrapport for Danmark. Nasjonale forskningsoversikter. Det nordiske ødegårdsprojekt. Publikasjon nr. 1*, 1972, s. 1-71; *Den senmiddelalderlige krise i nordisk belysning. Fortid og Nutid* bd. XXV, 1973, s. 3-19.

³ *Jordprisforhold i dansk senmiddelalder. Middelalderstudier* tilegnede Aksel E. Christensen, 1966, s. 219-244.

⁴ *Danske adelsgodser i middelalderen*, 1968. - Om adelen, se desuden Troels Dahlerup, *Lavadelens Krise i dansk Senmiddelalder. Hist. tidsskr.* 12. r. IV, 1969, s. 1-43.

nyt kildemateriale og at analysere de allerede foreliggende kilder.⁵ Et afgørende problem for studiet af krisen – som for næsten al anden dansk middelalderforskning – er bristen på kildemateriale, både i kvantitativ og kvalitativ henseende. Dette kommer til udtryk på flere væsentlige punkter. For det første er det yderst vanskeligt at fremdrage tilstrækkeligt materiale til opstilling af en statistik,⁶ for det andet er de forskellige godskategorier ulige repræsenteret i kildematerialet, idet kirke- og adelsgodset er langt bedre belyst end krongodset, og endelig er kildefrekvensen yderst variabel fra egn til egn og fra landsdel til landsdel.

Disse forhold volder vanskeligheder for vurderingen af krisens omfang og intensitet, idet man i større eller mindre omfang er henvist til at drage generelle konklusioner på grundlag af undersøgelser af enkelte godskomplekser eller enkelte geografiske områder.⁷ Rent metodisk vil det da være af største betydning at sammenligne forholdene på forskellige godskomplekser, der er geografisk og kronologisk sammenfaldende. Resultatet af en sådan analyse ville kunne løse spørgsmålet om, hvorvidt man fra et enkelt eller få godskomplekser kan tillade sig at generalisere til en mere almen tilstand. En sådan undersøgelse kan ydermere være af interesse for den herskende danske debat, hvor to hovedsynspunkter på krisen står over for hinanden: På den ene side opfattelsen af den generelle krisetilstand, et synspunkt der specielt er blevet hævdet af C. A. Christensen, og på den anden side især Svend Gissel, der fremhæver krisens lokale aspekter.⁸

Nu er det så heldigt, at Roskildebispens jordebog fra 1370'erne,⁹ vel nok den vigtigste kilde til dansk landbrugs- og bebyggelseshistorie i middelalderen, gør det muligt at gennemføre en undersøgelse af tre store,

⁵ C. A. Christensen, *Hist. tidsskr.* 11. r. VI, s. 162 med henvisning til M. M. Postan i IXe *Congres International des Sciences Historiques*, I. Rapports. Section III. *Histoire Économique. Moyen Age*, 1950, s. 241.

⁶ Om vanskelighederne ved at fremskaffe statistisk materiale til belysning af jordprisernes udvikling, se Ladewig Petersen, *anf. arb.*, s. 220 ff. Jfr. Gissel, *Forskningsrapport for Danmark*, s. 68 ff.

⁷ Erik Lönnroth har formuleret problemet på den måde, at der er en teoretisk mulighed for, at de kildefattige »stavse« områder *kan* have en anden struktur end områder med en høj kildefrekvens: *Referat af Det nordiske Ødegårdsprojekts symposium på Fuglsang 7.–10. september 1972* (stencileret), s. 52.

⁸ Se f. eks. Gissel, *Forskningsrapport for Danmark*, s. 8.

⁹ Roskildekirkens jordebøger og regnskaber. *Danske middelalderlige Regnskaber*, 3. r. 1. bind. Udgivet ved C. A. Christensen, 1956, i det følgende forkortet RBJ. Hvor ingen særlig kildehenvisning gives, henvises til stednavneregistret i RBJ.

kronologisk sammenfaldende godskomplekser i det nordvestsjællandiske Ods herred.¹⁰ Bispegodset i Nordvestsjælland, samlet omkring Dragsholm, udgjorde et af Roskildebispens hovedlen, hvorved jordebogen bliver ganske fyldig for dette områdes vedkommende.¹¹ Videre havde bispen kronens gods i Ods herred i pant, og da dette gods også er indført i jordebogen, får vi hermed en ret enestående mulighed for at beskrive tilstandene på et krongods i 1300-tallet;¹² pantsættelsen af krongodset til bispen har også medført, at jordebogen har en fortegnelse over selvejerbønderne i Ods herred, et af de ganske få middelalderlige tilfælde, hvor man har mulighed for at bedømme selvejets omfang.¹³ Det tredje godskompleks, der er indført i jordebogen, er Roskildebispen Niels Jakobsen Ulfeldts privatgods Ris-Veddinge, der blev overdraget til Roskildekirken i 1384 og 1389.¹⁴

Det ville have været nyttigt, hvis der fandtes et middelalderligt kilde-materiale til kontrol af Roskildebogens oplysninger. Vel er kildefrekvensen i Ods herred nogenlunde acceptabel for middelalderens vedkommende, men uheldigvis for denne undersøgelse gælder det kun for adelsgodset; til kontrol af jordebogen har man stort set kun de to ovennævnte breve fra 1384 og 1389. Derimod er det eftermiddelalderlige kildemateriale langt bedre, idet Dragsholm lens jordebog 1591 dækker så at sige hele Ods herred.¹⁵ Dette skyldes for det første, at kronen ved Reformationen kunne inddrage det betydelige kirkegods i herredet, og for det andet, at kronen i anden halvdel af 1500-tallet iværksatte en kraftig mageskiftepolitik i Ods herred,¹⁶ der efterhånden udryddede adelsgodset, således at kun sognekirkernes gods og nogle få adelige fæstegårde i Odden

¹⁰ Der er i det følgende regnet med det nuværende Ods herred. Sognene Vallekilde og Hørve hørte i 1370 under Skippinge herred, RBJ, s. 41 ff., 51, 163 ff. Før 1370 hørte Sejro til Ods herred, RBJ, s. 161.

¹¹ RBJ, s. 38-50.

¹² RBJ, s. 52-54.

¹³ RBJ, s. 59-61. Til de middelalderlige oplysninger om selveje, se William Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, 1903, s. 517 ff.

¹⁴ RBJ, s. 61-67; Rep. 1. r., nr. 3443, 3717. Jfr. J. O. Arhning, Roskilde Domkapitels Historie. I. Tiden indtil 1416, 1937, s. 246 ff.; Ulsig, anf. arb., s. 106.

¹⁵ Jordebogen i Rigsarkivet. Til bedømmelse af krongodsets omfang 1591 kan jordebogen sammenholdes med skødet til rentemester Henrik Müller på Dragsholm 1664, Kronens Skøder II, s. 166-175, og Henrik Pedersen, De danske Landbrug 1688, 1928.

¹⁶ Principbeslutning om at mageskifte sig til alt adelsgods i Ods herred træffes af kronen 1554, Kanc. Brevb. 1551-55, s. 144. Jfr. desuden Thomas B. Bang, Kronens Mageskifter under Frederik 2. Hist. tidsskr. 9. r. I, 1918, s. 8 f.

sgn endnu ikke var kommet i kronens besiddelse i 1591.¹⁷ Da sigtet med nærværende undersøgelse imidlertid er at analysere Roskildebogens oplysninger, er det senere kildemateriale kun inddraget i beskedent omfang.

II

Normalt anvender man tre forhold til at beskrive omfanget af krisen i Danmark, nemlig antallet af ødegårde og andet ødegods samt undersøgelser af landgilde- og jordprisforholdenes udvikling. Undersøgelser af jordprisernes udvikling kan på grund af et for spinkelt kildemateriale ikke gennemføres for Ods herreds vedkommende, hvorimod vi her har et godt materiale til belysning af ødegodsets fordeling og udviklingen i landgilden. Da Roskildebogen giver oplysninger om over 400 gårde i Ods herred, er der her mulighed for at trænge dybere ned i ødegårdsprocessens problematik. Vigtigt er det, at man her har et større talmateriale til disposition, end det normalt i middelalderen er tilfældet for områder af et herreds størrelse.

Undersøgelsen af ødegodset kan i Ods herred gennemføres med udgangspunkt i Roskildebogen med så meget større ret, som der kun omtales tre eksempler på ødegods i herredet før 1450 uden for jordebogen. Det drejer sig om de oftere omtalte øde gårdsædestavne i Starreklinte ca. 1315,¹ dernæst omtales »quasdam terrulas dictas Thornæholm pronunc desolatas« i 1395 i Højby sogn,² og endelig nævnes uspecificeret ødegods i Egebjerg omkr. 1400.³ Indledningsvis viser følgende skematiske opstilling fordelingen af brugsenheder på de tre godskomplekser i Roskildebogen, bispegodset, krongodset, som bispnen havde i pant, samt bisp Niels Jakobsen Ulfeldts privatgods; endelig opføres selvejerbønderne separat. Ved sammentællingen af gårdene i de enkelte landsbyer er der ikke skelnet mellem gårdtyper og gårdstørrelser, men kun mellem gårde (incl. hoved- og brydegårde), gårdsæder og andre jordebogsenheder (møller o. lign). Tallene i parentes angiver, hvor stor en del af det pågældende gods, der lå øde.⁴

¹⁷ Sjællands Stifts Landebog 1567, Udg. af Svend Gissel, 1956, s. 137–143. – Skiftet efter rigsråd Eske Brock 1626. Udg. af C. Rise Hansen, 1965, s. 91; dette gods erhvervede kronen 1631; Kronens Skøder I, s. 450, og s. 339.

¹ SRD VI, s. 423–24.

² Rep. 1. r., nr. 3969.

³ Codex Esrom., nr. 183, 186–188. Ødegodset nævnes i pertinensformlerne.

⁴ Forkortelser: gd(e) = gård(e), gs = gårdsæde(r), ml = mølle(r), x = ukendt antal.

Landsby	Bispegods	Krongods	Privatgods	Selvejere
NYKØBING KØBSTAD + Tordrup ⁵	—	14(4) gs 4(1) ml	—	—
RØRVIG SOGN				
Nakke.....	3 gde	2 gde	4 gde	6 gde
Rørvig ⁶	2 gde	1 gd	—	—
ODDEN SOGN				
Overby ⁷	6 gde	1 gd	5 gde 1 gs	9(1) gde
Yderby ⁸	7 gde	4 gde	2 tofter	—
HØJBY SOGN				
Ebbeløkke.....	5 gde 2 gs	—	—	1 gd
Ellinge.....	13 gde	—	—	—
Gudmindrup ⁹	—	2 gde	3 gde	4 gde
Holmstrup.....	—	12(6) gde	—	—
Hunstrup ¹⁰	—	1 gd	2 gde 2 tofter	—
Højby.....	1 gd	5 gde 8(1) gs	—	—
Klint.....	8 gde	—	—	—
Lumsås.....	9 gde	12(2) gde 16(8) gs	—	2 gde

⁵ Tordrup er nedlagt efter 1370. Landsbyens jord brugtes i 1500-tallet af Nykøbing, Kanc. Brevb. 1551–55, s. 252, Kanc. Brevb. 1566–70, s. 71, 304, Dragsholms lens jb. 1591, fol. 94 v.

⁶ Krongodset: Den ene gård er minimumstal for kronens ejendom i byen, RBJ, s. 53.

⁷ Privatgodset: Gårdsædestavnen nævnes ikke i jordebogen, men omtales i 1384-brevet (Rep. 1. r., nr. 3443). I dette brev omtales 3 af gårdene og gårdstavnen som liggende i Overby, mens de 2 sidste gårde ligger »in Odden«. Kan der eventuelt her være tegn på en noget løsere landsbystruktur i 1300-tallet?

⁸ Bispegodset: Der er her regnet med 7 gårde ved sammentællingen, skønt der kun omtales 6 gårde i RBJ. Det tvivlsomme sted lyder: »Item habet idem vnam oram terre«. Der er muligvis glemt et »curia«, men måske er der snarere tale om en ødegård, da der ikke angives fæsternavn eller landgilde, hvilket er tilfældet ved de andre gårde, RBJ, s. 48. – Privatgodset: Ved den ene af tofterne hedder det: »habet locum pro residencia«, RBJ, s. 63.

⁹ Privatgodset: Kun en brydegård nævnes i RBJ, s. 66. Denne gård optræder igen i 1389-brevet (Rep. 1. r., nr. 3717), men dér nævnes yderligere 2 gårde med tilsammen 11 ørtug jord både 1384 og 1389.

¹⁰ Privatgodset: Der er ikke identitet mellem de 2 gårde og de 2 tofter. Gårdene har bispen erhvervet fra Jens Genvædder (RBJ, s. 57), og de skylder henholdsvis 2 og 1 sk. grot ifølge 1384-brevet; jordebogen nævner, at de 2 tofter ikke har rebet jord, men ruth, hver med 2 køer og hver med en afgift på ½ tønde smør, RBJ, s. 63.

Landsby	Bispegods	Krongods	Privatgods	Selvejere
Nyrup.....	1 gd	12(1) gde	-	-
Sonnerup ¹¹	4 gde	10(5) gde	1 gd	-
Stårup ¹²	-	17(6) gde x(x) gs	-	-
Stenstrup.....	6 gde 4 gs	-	-	1(1) gd
Tengslemark ¹³	-	1/2 bol	1 gd 2(1) gs	2 gde
+ Ubberup ¹⁴	-	-	4 gde	2(1) gde
VIG SOGN				
Hønsinge.....	6 gde	2 gde	1 gd	2 gde
Kollekølle.....	3 gde	-	-	1 gd
Lille Egebjerg.....	-	-	-	4 gde
Sidinge.....	5 gde	-	-	-
Vig.....	11 gde 4 gs	-	-	-
NR. ASMINDRUP SOGN				
Brændt.....	1 gd	-	-	4 gde
Nr. Asmindrup ¹⁵	-	7(1) gde	-	4 gde
Skaverup.....	-	-	1 gd	3 gde
Svenstrup.....	-	1 gd	2 gde	-
Svinninge ¹⁶	2 gde	5 gde	1 gd	-
EGEBJERG SOGN				
Abildøre.....	-	14(1) gde	-	-
Bråde.....	-	14(1) gde	-	-
Gelstrup.....	-	2 gde 18(2) gs	-	-
Hølkerup.....	-	14 gde 1 ml	-	-
Ulkerup ¹⁷	1 gd	5 gde	-	-

¹¹ Privatgodset: I jordebogen opgives gårdens areal til 2 ørtug, RBJ, s. 63, men i 1384-brevet til 2½ ørtug.

¹² Krongodset: Det oplyses ikke, hvor mange gårdsædestavne, der er tale om; det hedder kun: »Item inquilini desolati«, RBJ, s. 52.

¹³ Privatgodset: I jordebogen nævnes kun 2 gårdsæder, RBJ, s. 63, men ingen gård. I 1384-brevet omtales imidlertid en brydegård udover de 2 gårdsæder (ingen af disse omtales som øde); den manglende brydegård i jordebogen må opfattes som en forglemmelse fra skriverens side.

¹⁴ Ubberup er nedlagt efter 1688, jfr. Trap, bd. 7, s. 553.

¹⁵ Krongodset: 3 af gårdene er besat af ridderen Jens Andersen, men de tilhører rettelig kronen, RBJ, s. 53. Jens Andersen er af slægten Brok. Jeg takker prof., dr. phil. Erik Ulsig for denne oplysning.

¹⁶ Både under bispegodset og privatgodset nævnes en lille gård, som bispen har købt af en vis Peder Smyth, RBJ, s. 46, 63. Gården er her henregnet til bispegodset, da 1389-brevet kun omtaler 1 gård i Svinninge.

¹⁷ Krongodset: De 5 gårde er uretmæssigt besat af ridderen Jens Andersen Brok, RBJ, s. 54. Jfr. ovfr. note 15.

Landsby	Bispegods	Krongods	Privatgods	Selvejere
GREVINGE SOGN				
Engelstrup.....	—	4 gde	1 gd	2(1) gde
Grevinge.....	—	—	1 gd	—
Herrestrup.....	—	1 gs	1 gd	—
Holte.....	—	4 gde	—	—
Ostrup.....	—	2 gs	—	—
Plejerup.....	—	5 gde 1 gs	—	—
Prejlerup.....	—	8 gde	—	—
Sneglerup.....	—	12 gde 2 gs	—	—
Torrendrup.....	1 gd 3 gs	—	—	—
ASNÆS SOGN				
Åstofte ¹⁸	11(1) gde	—	—	—
Asnæs.....	12 gde 14 gs 2 ml	—	—	—
Høve ¹⁹	10 gde 4 gs	—	—	—
Tolsager.....	6 gde	—	—	—
FÅREVEJLE SOGN				
Fårevejle ²⁰	—	—	11(1) gde 13(x) gs 1 ml	—
Kårup ²¹	4 gde	—	—	—
Ordrup.....	—	—	12 gde 2 ml	—
Ris.....	—	—	1 gd 1 ml	—
Stubberup ²²	5 gde 7 gs	—	—	—

¹⁸ Bispegodset: 2 øre jord er øde. Da der i byen er 8 landboer med hver 2 øre jord (RBJ, s. 43–44), er den øde jord her regnet som en øde landbogård.

¹⁹ Bispegodset: Om Gårdsæderne siges, at der er »iiii fundos edificatos et plures edificatos«, RBJ, s. 44. Den noget besynderlige formulering giver mistanke om, at nogle af gårdsædestavnene kan have ligget øde.

²⁰ Privatgodset: Gårdsæderne hører til hovedgården Ris. Antallet af øde gårdsædestavne opgives ikke (RBJ, s. 61–62), ligesom 1384-brevet intet oplyser herom.

²¹ Bispegodset: Der nævnes 1 brydegård, mens 7 øre jord er fordelt mellem et ukendt antal landboer, RBJ, s. 43. Gårdtallet i opstillingen er da angivet på grundlag af gårdtallet 1591 og 1688.

²² Bispegodset: Det er muligt, at der har været ødegods i byen, idet det nævnes, at der mangler 1 øre korn, »que est inter rusticos«, RBJ, s. 43.

Landsby	Bispegods	Krongods	Privatgods	Selvejere
+ Tømmerup.....	-	-	4 gde	-
Veddinge.....	-	-	18 gde 1 ml	-
Vindekilde ²³	x gde 2 ml	-	-	-
VALLEKILDE SOGN				
Bjergesø.....	6 gde 6 gs	-	-	-
Skippinge.....	-	-	1 gd 3 gs	-
Starreklinte.....	7 gde	-	-	-
HØRVE SOGN				
Hørve.....	6 gde 6 gs 2 ørtug øde jord	-	-	-
Vejleby ²⁴	2 gde	-	-	-
Ialt²⁵.....	164(1) gde 50 gs 2 ørtug øde jord 4 ml	176(23) gde 62(15) gs 1/2 bol 5(1) ml	75(1) gde 20(1) gs 4 tofter 5 ml	47(4) gde

Hvad der straks falder i øjnene i dette skema, er den højst ulige fordeling af ødegodset på de forskellige godskomplekser; både på bispegodset og privatgodset er ødekotienten under $1\frac{1}{2}$ ‰, mens den for selvejergodset er 8,5 ‰ og for krongodset godt 13 ‰, såfremt der kun tages hensyn til de egentlige gårde. Ved blot at betragte ødegodsets fordeling synes det altså, som om krongodset er langt hårdest ramt af krisen. Spørgsmålet bliver da, om der kan gives en forklaring på denne fordeling. Forholdene i Sonnerup kan anvendes som eksempel på ødegårdenes fordeling.²⁶

²³ Bispegodset: Det er ikke muligt at angive et gårdtal for Vindekilde. Byen havde 3 mark jord, fordelt på fæstere. – Udover de 2 møller er der »loca tria vel quatuor, pro edificandis molendinis«, RBJ, s. 43.

²⁴ Bispegodset: Den ene af gårdene har tidligere været øde, men er senere besat igen, RBJ, s. 41 m. note 3. Den anden gård er en tidligere selvejergård, Dipl. Dan. 3. r. I, nr. 14; jfr. Ulsig, anf. arb., s. 50 f.

²⁵ Da der som nævnt i de foregående noter i nogle landsbyer er usikkerhed med hensyn til gårdtallet, skal de i sammentællingen angivne tal ikke opfattes som absolutte.

²⁶ RBJ, s. 48, 52, 63.

Bispegods	Krongods	Privatgods
2 gde á 2 ørtug skylder 1 sk. grot 2 gde á 1 ørtug skylder 6 groter	7 gde á 1 øre skylder 1 pd. (heraf 4 øde) 2 gde á 2 ørtug skylder 1 pd. (heraf 1 øde)	1 gd á 2 ørtug med 2 køer skylder $\frac{1}{2}$ td. smør 1 gd skylder 3 groter

Opstillingen viser, at Sonnerup er karakteriseret ved smågårde, ligesom der ikke er tale om væsentlige differencer i landgildeniveauet på de enkelte godser; mindre areal og/eller højere landgilde på krongodset i forhold til de andre godskomplekser synes således ikke at være årsagen til ødelæggelsen. Forholdet gør sig ligeledes gældende, hvis vi sammenligner landsbyerne indbyrdes. Der er således mange ødegårde i Holmstrup og Sonnerup, hvorimod alle gårde i nabobyen Klint var i drift; heller ikke i dette tilfælde er der tale om væsentlige forskelle i landgildeniveau og gårdstørrelser byerne imellem, forskellen synes udelukkende at ligge deri, at kronens gårde er ramt af ødelæggelse, mens bispens gårde er sluppet fri.

Andre forklaringer på forholdet er mulige. Det kunne således tænkes, at bispen kan have trukket fæstere fra krongodset til bispegodset for at afhjælpe en mangel på fæstere på sidstnævnte gods. Denne årsagsforklaring kunne finde støtte i den kendsgerning, at krongodset er hårdest ramt af ødelæggelse i Højby sogn, hvor også bispegodset er ret omfattende, mens der ikke nævnes ødegårde på krongodset i Grevinge sogn, hvor bispegodset var beskedent. Umiddelbart forekommer denne forklaring dog ikke særlig sandsynlig.

Større betydning må man nok tillægge godsadministrationen. Betragter vi i første omfang ødegårdene alene, kunne man tænke sig, at den biskoppelige administration af pantegodset har svigtet, og netop fra Ods herred har vi 1490'erne et eksempel på, at misligholdelse af et pantegods førte til dannelse af ødegods i katastrofalt omfang.²⁷ En forudsætning for denne forklarings gyldighed er imidlertid, at bispen har haft det omtalte pantegods i en længere periode; hvis dette ikke er tilfældet, må dannelsen af det omfattende ødegods i stedet tilskrives en svigten fra den kongelige godsadministrations side. Problemerne omkring krongodset vil blive behandlet nærmere under analysen af landgildeforholdene. Her skal jeg i almindelighed nøjes med at konstatere, at tilhørsforholdet

²⁷ Da. Mag. 5. r. III, s. 362-366; jfr. William Christensen, *anf. arb.*, s. 230.

til et bestemt godskompleks og administrationen af dette givetvis må tilskrives en ganske stor betydning i ødegårdsprocessen, hvilket yderligere illustreres af den senere gennemgang af bl. a. de enkelte bispelen.

Rent geografisk koncentrerer ødegodset sig til den nordlige del af Ods herred, fortrinsvis til Højby sogn, hvor vi finder 22 af de i herredet nævnte ødegårde. Denne fordeling kunne eventuelt forklares ved, at jorden her var dårligere end andetsteds,²⁸ og at dårlig jord har ført til ødelæggelser i senmiddelalderen er hævet over enhver tvivl, hele marginaljordsteorien hviler jo netop på dette forhold.²⁹ Der må dog tages visse reservationer over for denne årsagsforklaring, idet nogle eksempler fra Roskildebogen kan illustrere, at dårlig jord ikke nødvendigvis førte til dannelse af ødegårde.

I Kollekolle (Vig s.) var alle gårde i drift i 1370, selv om jorden var dårlig. I denne by havde bispren 1 hovedgård på 4 øre jord, 1 gård på 3 øre og 1 gård på 1 øre; til disse oplysninger er føjet følgende bemærkning: »Et nota. quod hec pensio est ita modica, quia ager est sterilis et in malo situ«. ³⁰ Det samme forhold gør sig gældende i Løgtved (Viskinge s., Skippinge hrd.), hvor bispestolen ejede 20 ørtug jord, fordelt på 1 brydegård, 1 landbogård og 3 gårdsæder; her gøres følgende bemærkning i jordebogen: »Habet malam terram«. ³¹ I begge tilfælde oplyses det således udtrykkeligt, at jorden er dårlig, men dette har ikke ført til dannelse af ødegårde på bispegodset.³² Omvendt ser vi i Ågerup (Ballerup s., Smørum hrd.), at hele bispegodset på 2 bol jord lå øde og dyrkedes af hovedgården i Ballerup. Jorden i Ågerup karakteriseres imidlertid som »optimus ager«. ³³

Disse tre eksempler vil ikke påstå, at der ikke er relation mellem dårlig jord og ødegårde, men skal vise, at den dårlige jord ikke nødvendigvis førte til dannelse af ødegods. Hvis denne årsagsforklaring skulle være den rette for det nordlige Ods herreds vedkommende, ville man desuden stadig være uden forklaring på, at ødegodset koncentrerede sig til et enkelt godskompleks. Yderligere kunne man pege på, at de fleste af øde-

²⁸ Som helhed er den nordlige del af Højby sogn frugtbar jord. Der er dog enkelte sandede partier, bl. a. ved Stårup, hvor der netop er en del ødegårde; jfr. Trap. bd. 7, s. 546.

²⁹ Jfr. f. eks. Wilhelm Abel, *Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters*, 2. udg., 1955, s. 87 ff.

³⁰ RBJ, s. 45.

³¹ RBJ, s. 40.

³² Begge steder ligger landgilden dog på et lavt niveau.

³³ RBJ, s. 99.

gårdene lå i torperne i Ods herred,³⁴ men i denne forbindelse må det ikke overses, at herredet er stærkt præget af torpbebyggelser.³⁵ Det synes således ikke muligt at angive geografiske årsager til ødegårdenes koncentration i Højby sogn. Årsagen synes stadig at måtte tilskrives tilknytningen til et bestemt godskompleks. Klarere bliver billedet, når vi undersøger, hvilke gårde der blev ramt af ødelæggelsen, idet det kan dokumenteres, at de mindste brug var hårdest ramt. Som udgangspunkt for denne påvisning kan tjene følgende oversigt over gårdstørrelserne i Ods herred på grundlag af Roskildebogens oplysninger. Kun gårde med klar angivelse af areal i skyldjord er medtaget; dog omfatter listen tillige hovedgårdene Ris og Asnæs, der i overensstemmelse med C. A. Christensens beregninger er ansat til 96 og 48 ørtug skyldjord.³⁶

Areal i ørtug skyldjord	Antal gårde
96 ørtug	1 (Ris)
48 -	1 (Asnæs)
36 -	4
27 -	1
24 -	5
21 -	1
18 -	9
15 -	1
12 -	38
11 -	2
10 ^{1/2} -	1
10 -	2
9 -	6
8 -	1
7 ^{1/2} -	2
6 -	51
5 -	3
4 ^{1/2} -	4
4 -	5
3 -	154
2 -	47
1 ^{1/2} -	9
1 -	4
0 -	93 gdsæder

³⁴ Jfr. Gissel, Forskningsrapport for Danmark, s. 31 f.; Ulsig, anf. arb., s. 140.

³⁵ 43 % af landsbyerne i Dragsholm len var toper 1688, Kr. Hald, Vore Stednavne, 2. udg., 1965, s. 137.

³⁶ C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 279. Ris havde over 8 mark i udsæd (RBJ, s. 62), mens hovedgården i Asnæs havde en udsæd på ca. 4 læster (RBJ, s. 44).

Denne opstilling giver samme resultat som den, C. A. Christensen har udarbejdet for hele Sjælland, nemlig at der dels var et svælg mellem de største og de mindste brug, dels at hovedparten af brugene var små.³⁷ Det må dog erindres, at 1 ørtug skyldjord ikke var en fast størrelse. Svend Aakjær har beregnet et gennemsnit for ørtugen udtrykt i både tdr. land og tdr. hartkarn, men som C. A. Christensen med rette har påvist, kan tallene vise ret store udsving fra det af Aakjær beregnede gennemsnit.³⁸ På trods af dette forhold ændres helhedsindtrykket næppe meget.

Gårdstørrelserne kan yderligere specificeres ved at sammenholde materialet fra Ods herred med C. A. Christensens tal for hele Sjælland, hvad gårdtal og dyrket areal angår.³⁹

Ørtugjord	Ods herred				Hele Sjælland			
	Gårde	i %	Ørtugjord ialt	i %	Gårde	i %	Ørtugjord ialt	i %
over 50.....	1	0.3	96	4.5	26	1.6	2251 $\frac{1}{2}$	16.5
20-50.....	12	3.4	360	16.7	82	5.1	2508	18.4
12-20.....	48	13.6	633	29.4	260	16.2	3396	25.0
8-12.....	12	3.4	114 $\frac{1}{2}$	5.3	99	5.6	797 $\frac{1}{2}$	5.9
4- 8.....	65	18.5	374	17.4	487	30.3	2823	20.8
2- 4.....	201	57.1	556	25.8	615	38.3	1755 $\frac{1}{2}$	12.9
1- 2.....	13	3.7	17 $\frac{1}{2}$	0.8	46	2.9	64 $\frac{1}{2}$	0.5
Ialt.....	352	100.0	2151	100.0	1605	100.0	13596	100.0
	Desuden 93 gårdsæder = 26.4% af gårdene				Desuden 487 gårdsæder = 30.3% af gårdene			

Materialet fra Ods herred adskiller sig ikke væsentligt fra hele det sjællandske materiale, men et par forskelle bør dog fremhæves. For det første ses det, at Ods herred ikke er så stærkt præget af helt store gårde, idet kun Ris hovedgård kommer op over den grænse på 50 ørtug jord, som C. A. Christensen med henvisning til Gunnar Olsen opstiller som kriterium for betegnelsen stordrift,⁴⁰ mens hovedgården i Asnæs ligger

³⁷ C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 280 f.

³⁸ Svend Aakjær, Kong Valdemars Jordebog I, 1926-45, s. *96, II, s. 469; C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 315, jfr. sst., s. 286 f. og s. 286 note 1.

³⁹ C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 283.

⁴⁰ C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 279; Gunnar Olsen, Hovedgård og bondegård. Studier i stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774, 1957, s. 176 ff.

lige under denne grænse. De hovedgårdsbetegnelser, vi ellers støder på i Ods herred, hæftes gerne på den største gård i en landsby, skønt man efter sædvanlig målestok højst ville klassificere disse gårde som brydegårde.⁴¹ Dernæst ser vi, at der procentvis er flere helt små gårde i Ods herred end på Sjælland som helhed, idet 60.8 % af brugene i Ods herred er på 4 ørtug og derunder, mens det tilsvarende tal for hele Sjælland er 41.2 %.⁴²

Ods herred domineres altså af smågårde, og det er da heller ikke overraskende, at vi finder ødegårdene blandt disse. En opgørelse over ødegårdenes størrelse giver følgende resultat. (Kun gårde med klar angivelse af areal i skyldjord er medtaget).

Areal i ørtug skyldjord	Antal ødegårde
6 ørtug.....	1
3 -	14
2 -	9
0 -	16 gdsæder ⁴³

⁴¹ Ulsig, anf. arb., s. 134.

⁴² I virkeligheden er forskellen noget større, idet tallene fra Ods herred skal trækkes ud af tallene fra hele Sjælland.

Et problem ved vurderingen af C. A. Christensens tabel er, hvorledes han placerer grænsetilfældene (2 ørtug, 4 ørtug osv.). Han oplyser intet direkte herom, men sammenholder man tabellen s. 283 med redegørelsen for de enkelte gårdstørrelser s. 280 f., viser det sig, at han regner grænsetilfældene til øverste gruppe. Opstiller man en tilsvarende tabel, men lader grænsetilfældene henregne til nederste gruppe, fås følgende resultat.

Ørtugjord	Ods herred				Hele Sjælland			
	Gårde	i %	Ørtugjord ialt	i %	Gårde	i %	Ørtugjord ialt	i %
Over 50	1	0.3	96	4.5	26	1.6	2251½	16.5
20-50	12	3.4	360	16.7	80	5.0	2468	18.2
12-20	10	2.8	177	8.2	60	3.7	1012	7.4
8-12	49	13.9	562½	26.2	273	17.0	3077½	22.6
4-8	61	17.3	362	16.8	468	29.2	2819	20.7
2-4	159	45.2	482	22.4	548	34.1	1695½	12.5
1-2	60	17.0	111½	5.2	150	9.3	272½	2.0

Opstilles tabellen efter sidstnævnte retningslinier, bliver overgangene fra gruppe til gruppe mere glidende. En væsentlig årsag hertil er, at der er en meget stor gruppe på 202 gårde på præcis 12 ørtug jord. I betragtning af, at tabellen således

I disse tal er der intet overraskende, idet de svarer til det almindelige billede af den senmiddelalderlige udvikling, hvor det højmiddelalderlige godssystemes storgårde udstykkes, mens ødelæggelsen i første række rammer de mindre brugsenheder og gårdsædestavnene. Hvad der imidlertid bør fremhæves ved Ods herred, er den stærke koncentration af ødegårde på krongodset (og selvejergodset) i modsætning til bispe- og privatgodset. Videre kan det konstateres, at ødegårdene øjensynlig har en tendens til at koncentrere sig til enkelte egne, endog til enkelte landsbyer.

Spørgsmålet bliver nu, om noget tilsvarende kan konstateres andre steder på Sjælland. Til besvarelse af problemet er hele Roskildebogen i den efterfølgende opstilling splittet op på de enkelte len. Opstillingen kræver dog et par indledende kommentarer. Den prætenderer ikke at være normgivende for tilstandene på Sjælland-Møn i almindelighed. For det første er der tale om en bestemt godstype, og analysen af Ods herred har netop vist, at man ikke uden videre kan drage generelle konklusioner med hensyn til ødelæggelse på grundlag af et enkelt gods. For det andet er Roskildebogen ikke repræsentativ rent geografisk, idet oplysningerne om en del len er yderst sparsomme, ligesom enkelte herreder ikke er medtaget i jordebogen.⁴⁴ Opstillingen skal mere belyse forskellen mellem lenene imellem end pege på geografiske områder med særlig høj ødekvote. Enkelte len medtages ikke, da oplysningerne om dem er mere eller mindre fragmentariske,⁴⁵ ligesom de senere tilkomne len – Melby, Magleby (Stevns) og Svenstrup – udelades, da opstillingen skal illustrere forholdene i 1370'erne.⁴⁶ Det bør dog bemærkes, at Roskildebogen ikke angiver et maksimum af brug, som C. A. Christensen med rette har fremhævet. Ødelæggelsen var begyndt tidligere, hvad man kan iagttage i enkelte len, bl. a. Bråde (Holsteinsborg), ligesom ødelæggelsen skifter udseende, hvis der anvendes andre inddelingskriterier, må C. A. Christensens bemærkninger s. 283 ff. modificeres. – Jeg takker prof., dr. phil. Erik Ulsig for at have henledt min opmærksomhed på dette problem.

⁴³ Dertil et ukendt antal øde gårdsædestavne i Stårup og Fårevejle. – Også i resten af RBJ ses det, at det overvejende er de mindre brug, der rammes af ødelæggelse.

⁴⁴ Til lenene se RBJ, s. V og fortegnelsen over bispelenene RBJ, s. 164–167. Herrederne Tybjerg og Alsted mangler helt i jordebogen, jfr. RBJ, s. 70.

⁴⁵ Dette gælder len som Ramløse, Almstofte og Tollerup, samt Fadeburslenet (RBJ, s. 92–98). Det skal dog nævnes, at der kun er et tilfælde af ødegods i dette materiale, nemlig en øde mølle i Ramløse (RBJ, s. 75). Omvendt er godset på Møn medtaget, skønt det ikke betegnes som et len, da dette gods har en velafgrænset karakter.

⁴⁶ Tallene i parentes angiver antallet af øde gårde. En stjerne bag et tal angiver, at der er tale om minimumstal. x angiver ukendt antal.

fortsatte efter 1370.⁴⁷ Vender vi os dernæst til opstillingen, træder divergenserne fra len til len klart frem. Der registreres ikke ødegods i 10 af 28 bispelen, og nogle af de pågældende len var endda af et vist omfang; Fodby, Jystrup og Selsø var således len på omkring 50 gårde. I andre len har ødegodset derimod et betydeligt omfang. Dette gælder f. eks. Gjorslev len, der bestod af gods i 7 byer, med undtagelse af Totterup alle i Stevns herred.⁴⁸ Gjorslev, Holtug og Totterup havde intet ødegods, i Signehus havde bispen i 1370 en enkelt gård, men det oplyses, at der tidligere havde været 4 gårde, heraf 1 hovedgård. I de sidste 3 landsbyer i lenet lå alt bispegods derimod øde, nemlig 8 ørtug jord i Sigerslev, 1 gård i Lyderslev, og – som det mest katastrofale eksempel – Lille Heddinge, hvor 3 bol og 3 øre jord lå øde. I sidstnævnte by stod kun en enkelt gård tilbage, men den var »adhuc edificata sed non inhabitata«. Gjorslev len viser os da, at ødegodset ikke fordeler sig jævnt, idet nogle byer var ramt i katastrofalt omfang, mens alle gårde i andre byer øjensynlig har været i drift.

Len	Hgde	Gd. sæder	Brydegde	Landbogde	Gde	Andet ødegods
Gjorslev.....	1	2*	–	25	5(2)	8 ørtug øde i Sigerslev, 3 bol 3 øre øde i Lille Heddinge.
Lekkinge.....	1	14(4)	39	31(3)	151(4)	1 ørtug øde i Lekkinge, 1 øre øde i Stenbjerg, hele Melbjerg øde, 1 øde mølle i Myrup.
Arløse.....	1	x	–	4	5	Øde gdsædestavne i Arløse Torp.
Bråde.....	2	24	5	9	30	
Fodby.....	1	8	–	–	48	
Rollerup.....	1	–	–	–	37(8)	
Brorup.....	1	8	–	–	19	
Mose.....	1	1	–	–	20	1 øre øde i Gurede, 1 øre øde i Kastrup.
Tuse.....	1	7(3)	–	–	25	1 øre øde i Tuse, 1 øre øde i Allerup.
Ellinge.....	1	9	3	10	11	
Tølløse.....	1	18	–	–	95(1)	Flere øde gde i Tølløse, 3 øre øde i Nedre Hellerup.
Tølløse strandlen.	–	6(2)*	1	–	14	Øde gdsædestavne i Tåstrup.

⁴⁷ RBJ, s. 16–18. C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 343 f.; Ulsig, anf. arb., s. 138. – Om tilbagegangen efter 1370, se C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 277 f. Jeg kan helt tilslutte mig den kritik, som Gissel, Landgilde og ud-sæd, s. 272 ff., retter mod C. A. Christensens tal.

⁴⁸ RBJ, s. 2–3.

Len	Hgde	Gd. sæder	Bryde- gde	Land- bogde	Gde	Andet ødegods
Dragsholm.....	14	65(8)*	5	57*	172(3)	2 ørtug øde i Hørve, 2 øre øde i Åstofte, øde gdsædestavne i Høve.
Selsø.....	4	37	3	-	43	
Store Havelse....	1	18	-	16	-	
Strø.....	1	-	1	13	1	
Tømmerup.....	1	-	-	-	18	1 øre øde i Sverkilstrup.
Haslev.....	1	6	1	x	14(4)	
Vrabbetofte.....	1	5	-	-	11(1)	
Jystrup.....	1	5	9	40	-	
Avderød.....	-	10	4	-	38(2)	2 øre øde i Fredtofte, 1 øre øde i Avderød, 8 øre øde i Hesselrød, 4 øre øde i Marholt, 1 øde mølle i Nivå.
Hjortholm.....	4	18	1	-	113(14)*	Øde gde i Rude, Tange, Husum og Utterslev(?), 6 øre øde i Nærum, 3/8 bol øde i Gentofte.
Bistrup.....	-	5	-	-	7	
Ebbekøb.....	1	5(3)	-	-	15(2)	1 øde mølle i Ebbekøb.
Farum.....	1	12	-	30	9	1 øde mølle i Farum.
Slagslunde.....	1	12	3	10	-	
Ballerup.....	1	13(8)	-	-	15	2 bol øde i Ågerup. 1/4 bol øde i Sywendorp.
Møn-godset.....	-	-	-	-	45(2)	2 bol 1 otting øde i Elmelunde, 1 fjerding øde i Nørre-Vestud. 1 bol øde i Magleby, 1 otting øde i Mannemarke.
Ialt.....	44	308(28)	75	245(3)	961(43)	

Den samme koncentration af ødegods på enkelte lokaliteter ses i Rollerup len ved Slagelse.⁴⁹ Lenet bestod af gods i 9 landsbyer samt nogle jorder ved Korsør. Af de 8 ødegårde i lenet lå imidlertid de 7 i Vedbysønder, den sidste i Hundshale.

Af særlig interesse er bispens 3 hovedlen, Dragsholm, Lekkinge og Hjortholm, alle med over 100 gårde. Dragsholm len var det største, men havde mindst ødegods af disse 3 len. Godset var fordelt på 64 landsbyer, fortrinsvis i herrederne Ods, Skippinge og Tuse, men kun i 8 af disse registreres ødegods, og i halvdelen af landsbyerne er der endda tale om øde gårdsædestavne, altså ikke egentlige brugsenheder. I de

⁴⁹ RBJ, s. 21-23.

sidste 4 landsbyer var ødegodset intetsteds af katastrofalt omfang. Det må dog bemærkes, at vi gennem henvisninger til Træbogen fra omkr. 1290 får oplysninger om nedlæggelse i 2 landsbyer før 1370. I Kaldred (Bregninge s., Skippinge hrd.) var der 1370 1 gård mod tidligere 3 gårde, og i Istebjerg (Tømmerup s., Ars hrd.) var 2 gårdsædestavne forsvundet før 1370.⁵⁰ De få ødegårde i hele Dragsholm len understreger, hvad gennemgangen af Ods herred viste, at ødegårdene ikke var et større problem på bispegodset i Nordvestsjælland. At landgildeudviklingen derimod kunne være årsag til bekymring, vender vi tilbage til senere.

Vi vender os dernæst til Lekkinge len, der var fordelt på 28 byer i herrederne Bårse og Hammer i Sydøstsjælland.⁵¹ I 8 af byerne registreres ødegods i 1370, men i de fleste tilfælde havde dette ikke katastrofalt omfang. Enkelte steder var situationen dog krisepræget. I Tågeby (Mern s., Bårse hrd.) var 3 af 7 landbogårde øde, og i Melbjerg (Kastrup s., Hammer hrd.) lå hele bispegodset øde, men dette gods har næppe været stort, da den tidligere landgilde opgives til kun 3 pund korn.⁵² Lekkinge len kan lige så lidt som Dragsholm len siges at være stærkt ramt af ødegårdsproblemet, men vender vi os til det sidste af hovedlenene, Hjortholm, møder vi ødegods i betydeligt større omfang.

Hjortholm len havde gods i 33 landsbyer, fortrinsvis nord for København.⁵³ I 11 af disse byer fandtes ødegods, måske havde ødegårdsproblemet også ramt Husum og Utterslev.⁵⁴ Rent geografisk koncentrerer ødegodset sig til den sydlige del af Lyng-Kronborg herred og den nordligste del af Sokkelund herred, altså i området nærmest Hjortholm slot. Flere steder havde ødegodset stort omfang, eksempelvis i Øverød, hvor halvdelen af bispens 12 gårde var øde. I forbindelse med koncentrationen af ødegods omkring selve Hjortholm kan det nævnes, at der i adskillige tilfælde taltes om »seruicia ad castrum« el. lign.⁵⁵ Det viser sig nu, at der er et ret hyppigt sammenfald mellem denne tjeneste, der vel dækker over en eller anden form for hoveri, og forekomsten af øde-

⁵⁰ RBJ, s. 38, 39.

⁵¹ RBJ, s. 8-15.

⁵² RBJ, s. 12. Da Melbjerg ellers ikke omtales i kilderne, er det vel hele bebyggelsen, der ligger øde i 1370.

⁵³ RBJ, s. 82-88.

⁵⁴ Ødegods omtales ikke direkte i Husum og Utterslev, men oplysningerne om disse byer kan måske tolkes derhen, at ikke alle gårdene har været besat. Om Husum hedder det: »Item septem residua bool (1 hovedgård havde 2 bol) adjacent aliis curiis de quibus sunt septem edificate«, RBJ, s. 84. Om Utterslev: »Item vi bool adjacent residuis curiis de quibus sunt septem edificate«, RBJ, s. 85.

⁵⁵ Jfr. Ulsig, anf. arb., s. 146.

gods,⁵⁶ og den hypotese ligger da nær, at godset er blevet øde, fordi bønderne har været uvillige til at udføre denne tjeneste, og derfor er søgt andetsteds hen, hvor de kunne opnå lempeligere fæstevilkår.

Nord for Hjortholm len lå Avderød len, der var ramt mindst lige så hårdt af ødelæggelse som Hjortholm. Lenet bestod af gods i 11 landsbyer,⁵⁷ i 4 af disse fandtes øde jorder på henholdsvis 1, 2, 4 og 8 øre jord,⁵⁸ og desuden var halvdelen af de 4 bispegårde i Nivå øde, mens 3 gårdsædestavne i Nivå og 12 i Niverød var øde. Hjortholm og Avderød len må karakteriseres som len, der var hårdt ramt af ødegårdsproblemet, hvilket er i overensstemmelse med den almindelige opfattelse af Nordøstsjælland som et stærkt kriseramte område.⁵⁹

Vi har tidligere konstateret, at en landsby kunne være stærkt præget af ødegårde, mens ødegods overhovedet ikke fandtes i nabobyen. Den bedste illustration af dette forhold får man ved at betragte 5 landsbyer vest for København, nemlig Serridslev, Solbjerg, Nyby, Valby og Vigerslev.⁶⁰ Ingen af byerne var små, idet boltallene angives til 11, 8, 3, 8 og 4. Solbjerg havde tilmed været større, idet det oplyses om Nyby, at den »nouiter« var udskilt fra Solbjerg, da denne by var »valde largi in semine«. ⁶¹ Udflytterbyen var dog anlagt på et for optimistisk grundlag, idet en stor del af byen lå øde i 1370.

	Gårde	Heraf øde	Areal i ørtug	Heraf øde	Øde areal i %
Solbjerg.....	17	5	192	90	46.8
Nyby.....	12	5	72	30	41.6
Valby.....	21	10	192	120	62.5
Serridslev.....	18 ⁶²	—	264	—	—
Vigerslev.....	11	—	96	—	—

⁵⁶ Dette gælder for Kajerød, Høsterkøb, Rude, Tange, Øverød, Holte og Nærum.

⁵⁷ RBJ, s. 80–82.

⁵⁸ Efter gårdstørrelserne i de pågældende byer at dømme har de øde jorder svaret til en halv snes gårde.

⁵⁹ Aksel E. Christensen, Danmarks Befolkning og Bebyggelse i Middelalderen. Nordisk Kultur bd. II, 1938, s. 36 f.; C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 307 m. note 2. Det er imidlertid at overdimensionere problemerne, når C. A. Christensen beregner ødegårdskvotienten (35.6 %) for godset ved København alene på grundlag af de landsbyer, hvor der fandtes ødegårde, idet en del landsbyer omkring København ikke havde ødegods.

⁶⁰ RBJ, s. 130–33.

⁶¹ RBJ, s. 132.

⁶² Heraf 1 hovedgård på 3¼ bol med 5 gårdsæder.

De lokale forskelle er ganske betydelige, og det er værd at bemærke, at der ikke er tale om særlige divergenser i gårdstørrelse og landgildniveau byerne imellem; dette kan altså ikke være forklaringen på den voldsomme ødelæggelse i Solbjerg, Nyby og Valby. En nærliggende forklaring på ødegodsets omfang er, at bønderne er draget til København.⁶³ Det kan næppe betvivles, at der er sket en vis indvandring til København fra omegnen, men dette kan på den anden side ikke forklare, at ødelæggelsen ikke har ramt Serridslev og Vigerslev. Videre bør det understreges, at det ikke nødvendigvis er bortløbne bønder, der omtales i Københavnslisten i Roskildebogen,⁶⁴ når der nævnes personer fra omkringliggende landsbyer.⁶⁵ Peder Nielsen fra Solbjerg er således næppe en almindelig bonde, der er flygtet til købstaden, idet han var i besiddelse af 3 ejendomme i København.⁶⁶

De regionale forskelle, der kunne iagttages i Ods herred med hensyn til ødegodsets fordeling, gør sig også gældende andre steder på det sjællandske bispegods. Ødegårdene er ujævnt fordelt, idet de ofte koncentrerer sig på enkelte områder (godser), undertiden på enkelte landsbyer. De lokale aspekter må tilskrives stor betydning i ødegårdsprocessen.

Her kan det være på sin plads kort at betragte forholdene på andre godser. Kildematerialet viser på dette punkt, at nogle godser var langt hårdere ramt af ødelæggelse end andre. C. A. Christensen har fremdraget 3 jyske godser fra tiden omkring 1400, Brøndumgård, Åstrup og Tranholm, der havde ødegods i katastrofalt omfang; omvendt kan der peges på ret store godser, hvor ødegodset var af ringe omfang eller overhovedet ikke fandtes. C. A. Christensen nævner selv skiftet efter Jakob Olufsen Lunge 1387, hvor der kun registreres 4 ødegårde, og blandt mange eksempler kan man yderligere henviser til, at et større gods i Thy og på Mors, som dronning Margrethe erhvervede i 1408, overhovedet ikke havde ødegårde.⁶⁷

⁶³ Ulsig, anf. arb., s. 144; Aksel E. Christensen, anf. arb. II, s. 54.

⁶⁴ RBJ, s. 106–30. Jfr. desuden H. U. Ramsing, Københavns Historie og Topografi i Middelalderen III, 1940, s. 119 ff.

⁶⁵ RBJ, s. 106, 108, 111, 112, 113, 117, 121, 124, 127.

⁶⁶ RBJ, s. 106, 113, 127. En Jens Pedersen fra Husum var i besiddelse af 2 ejendomme og 2 boder. Boderne og den ene ejendom havde han i pant, hvorfor der heller ikke i dette tilfælde kan være tale om en almindelig bonde, RBJ, s. 112, 117.

⁶⁷ C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 307; samme i Hist. tidsskr. 11. r. VI, s. 229 f.; Gammeldanske Diplomer, 1. r. II, s. 15 ff., s. 19 ff.; III, s. 62 ff., 233 f.; Rep. 1. r., nr. 3590, 4472, 4948; ÆDA I, s. 18–20.

At ejendomsforholdene således spiller en betydelig rolle i ødegårdsprocessen, er klart, hvilket skal belyses med et eksempel fra det sjællandske Horns herred. C. A. Christensen har i sin afhandling fra 1964 detaljeret redegjort for den omfattende ødelæggelse i Oldenområdet i den sydlige del af Horns herred.⁶⁸ En af de største godsejere i området var hovedgården Svanholm, der i 1450'erne var blevet erhvervet af den store godssamler Torbern Bille til Søholm.⁶⁹ Denne købte godset af slægten Panters efterkommere, og netop Panterslægten synes efter kilderne at dømmes at have været en af de slægter, der ramtes hårdt af krisen.⁷⁰ Slægten er på Svanholm repræsenteret ved væbnerne Anders Pedersen, Knud Andersen og ridderen Niels Knudsen. Af disse ses Anders Pedersen at have foretaget omfattende godsafhændelser, men ingen erhvervelser;⁷¹ det samme gør sig – omend i mindre omfang – gældende for sønnen Knud Andersen,⁷² og først Niels Knudsen erhverver atter gods til Svanholm, skønt også han ses at have foretaget enkelte afhændelser.⁷³ At slægten har haft vanskeligt ved at klare sig økonomisk synes ganske klart, men yderligere kan det næppe betvivles, at økonomiske vanskeligheder har ført til ødelæggelse på godset.

For det første ser vi, at en stor del af godset i Horns herred var øde, da Torbern Bille erhvervede godset,⁷⁴ for det andet har Anders Pedersen ejet gods i nogle landsbyer i det sydlige Voldborg herred, hvor der øjensynlig omkring 1400 sker en bebyggelsesreduktion,⁷⁵ og endelig kan der henvises til et brev vedrørende Veksøgård i Ølstykke herred, der også var i Panterslægtens eje. 1451 fik Niels Knudsen et

⁶⁸ C. A. Christensen, *Hist. tidsskr.* 12. r. I, s. 316–341.

⁶⁹ *Rep.* 2. r., 170, 194, 345, 346, 657; *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1855, s. 23.

⁷⁰ *Jfr.* Ulsig, *anf. arb.*, s. 170.

⁷¹ *Rep.* 1. r., nr. 2742, 2759, 3021, 3420, 3426, 3618, 3831, 3835, 4890; *ÆDA* I, s. 16; *ÆDA* III, s. 327, 328, 329, 330, 373, 374; *ÆDA* IV, s. 23, 34, 140, 147; *Adelige Brevkister*, s. 136, 171; *Liber Daticus Roskildensis*, s. 98.

⁷² *Rep.* 1. r., nr. 5529, 5578, 5640, 7116, 7495, 7902; 2. r., nr. 914, 12867.

⁷³ *Afhændelser*: *Rep.* 1. r., udat. nr. 465; 2. r., 881; *Eline Gøyes Jb.*, s. 204. – *Erhvervelser*: *Rep.* 1. r., nr. 7695, 7812, 7813, 7950; 2. r., nr. 13.

⁷⁴ *Ann. f. nord. Oldk.* 1855, s. 23; *Rep.* 2. r., nr. 657. Det er imidlertid nok overdrevet, når C. A. Christensen, *Hist. tidsskr.* 12. r. I, s. 328 hævder, at alt godset lå øde i 1456, idet godset uden for Olden-området var besat 1492, *Rep.* 2. r., nr. 7266.

⁷⁵ Næmlich Borup (Osted s.), Ravnsholt, Avnstrup og Ebberup (alle i Særløse s.). Se *ÆDA* III, s. 328, 329, 330; *Rep.* 2. r., nr. 1025; *RBJ*, s. 211, 247–48; *Kanc. Reg.* 1535–50, s. 68; *Roskilde Kapitels Jb.* 1568, s. 9 m. note 1; *Kronens Skoder* 1562 25/4, 1661 12/11; *Henrik Pedersen, De danske Landbrug* 1688, 1928, s. 19, 20.

tingsvidne af Try herredsting, der fastslog, at »Veksø er et enemærke og »besludith og begraffuith« og stenet og stablet fra andre marker, og at det så har været af gammel hævd, og hvo som ville have græsgang eller andet nytte i Veksøs enemærke, da skulle de have det med den danne-mands minde, som Veksøgård har i væрге og ellers ej«. ⁷⁶ Dette tegner billedet af en tilstand, der minder meget om de vanskeligheder, som Peder Bille til Svanholm 20–30 år senere havde at kæmpe med i Olden-området. Panterslægten på Svanholm synes da atter at vise, at tilhørsforholdet til et bestemt godskompleks har stor betydning for dannelsen af ødegods. ⁷⁷ Udover de godsmæssige forskelle i fordelingen af ødegodset kan de regionale forskelle ligeledes illustreres i et bredere perspektiv. Jeg har i en undersøgelse af ødegodset i 6 sjællandske herreder indtil 1450 kunnet konstatere, at ødelæggelsen ikke fordelte sig jævnt, men at ødegodset var af større omfang i nogle herreder end i andre. ⁷⁸

Rent metodisk volder det vanskeligheder at give et talmæssigt udtryk for den ødekvotient, der skal belyse de regionale forskelle i et større geografisk område. ⁷⁹ For det første er det indlysende, at man ikke kan forvente at have oplysninger om alt ødegods. Som bemærket af C. A. Christensen var det i retsdokumenter uden betydning, om gårde var øde eller besatte, skødet eller pantebrevet havde under alle omstændigheder retskraft, og da en meget stor del af kildematerialet netop er dokumenter af denne art, er det indlysende, at der må skjule sig flere ødegårde i kilderne. ⁸⁰ I denne forbindelse kan der blot henvises til, at nogle af de øde gårdsædestavne, der opføres i Roskildebogen blandt bisp Niels Jakobsen Ulfeldts privatgods, ikke omtales som øde i brevene 1384 og 1389, hvorved godset blev overdraget til Roskildekirken. ⁸¹ Videre kan det påpeges, at i de nævnte 6 herreder omtaltes der flere ødegårde i Roskildebogen end i det andet kildemateriale, hvilket vel netop for en stor del må forklares ved, at jordebogen tilsigter en godsoversigt. Endelig synes materialet fra Ods herred at vise, at jo flere og bedre kilder, der står til vores disposition, desto flere ødegårde får vi kendskab til.

⁷⁶ Rep. 2. r., nr. 47.

⁷⁷ Svanholm vil blive grundigere behandlet i den kommende publikation fra Ødegårdsprojektets arbejdsgruppe for Horns herred.

⁷⁸ Per Raslow, En redegørelse for den senmiddelalderlige ødegårdsproces belyst ved analyser indenfor nordvestsjællandsk område. Specialafhandling, Københavns Universitet, januar 1971 (manuskript).

⁷⁹ Om beregning af ødekvotient, se Wilhelm Abel, *anf. arb.*, s. 6 f.

⁸⁰ C. A. Christensen, *Hist. tidsskr.* 12. r. I, s. 346 f.; *Ødegårder*, s. 18.

⁸¹ Dette gælder f. eks. Tveje-Merløse og Tåstrup (begge i Merløse hrd.); *smlgn.* RBJ, s. 37 og Rep. 1. r., nr. 3717.

Et særligt problem udgør vendinger som »hvor NN fordum boede« el. lign. I nogle tilfælde refererer denne vending til en ødegård,⁸² mens udtrykket i andre tilfælde må opfattes som identifikation af en bestemt gård.⁸³ Alle disse forhold gør, at vi kun med sikkerhed står over for ødegods, hvor dette udtrykkelig nævnes som sådant, samt at vi med samme sikkerhed kun kan betegne en gård som besat, hvor den nævnes med fæsternavn. Ødegodsets omfang, som det afspejles i kilderne, kan altså kun være minimumsangivelse. Videre opstår der vanskeligheder, når man ved beregning af ødekvotienten skal finde et sammenligningsgrundlag for ødegårdene. Man ville være bedst stillet, hvis man kendte det samlede gårdtal for et større geografisk område, men et sådant tal lader sig kun etablere i ganske få tilfælde i middelalderen. Det er dog i nogle tilfælde muligt at angive det samlede gårdtal for enkelte landsbyer, omend det også kan være problematisk at afgøre, hvorvidt en kilde giver oplysninger om en hel landsby eller ej,⁸⁴ og sammenligninger, der bygger på opgivelser fra enkelte landsbyer kan ikke være repræsentative, når det kan konstateres, at omfanget af ødegodset kan variere ganske meget fra landsby til landsby.

En anden metode til beregning af ødekvotienten er at gennemgå hele kildematerialet inden for enkelte, kronologisk afgrænsede perioder, sammentælle gårdtallet, sammenholde dette med antallet af ødegårde og på dette grundlag udregne ødekvotienten. C. A. Christensen har anvendt denne metode ved udarbejdelsen af sin tabel over ødegodsets omfang i tidsrummet 1361–1460.⁸⁵ Ret anvendt er metoden imidlertid uhyre tidskrævende. For at få en pålidelig ødekvotient, må hver enkelt gård kun medregnes én gang inden for den givne periode for at undgå »gengangere«, hvorfor metoden bør kombineres med ret omfattende godshistoriske studier.

En tredje metode blev anvendt i ovennævnte undersøgelse af sjællandsk ødegods før 1450. Metoden består i, at de bebyggelser, hvorom der findes godshistoriske oplysninger før 1450, sammentælles, og derpå beregnes, i hvor mange af disse der nævnes ødegods i den angivne periode. Metoden kan næppe siges at angive en helt sikker ødekvotient,

⁸² F. eks. Rep. 1. r., nr. 5555.

⁸³ Dette udtrykkes klart i et tingsvidne om en gård i Dalby (Horns hrd.), hvor der skal tages stilling til, hvorvidt en gård har været pantsat eller bortskødet, Rep. 1. r., nr. 7495.

⁸⁴ C. A. Christensen, *Hist. tidsskr.* 12. r. I, s. 262 ff. Jfr. Kr. Erslev, *Valdemarernes Storhedstid*, 1898, s. 121–23, 298–301.

⁸⁵ C. A. Christensen, *Hist. tidsskr.* 12. r. I, s. 346.

bl. a. kommer de forsvundne landsbyer i Olden-området i Horns herred ikke med, da de ikke er omtalt før 1450, men et sådant problem kan man undgå ved at forlænge undersøgelsesperioden til eksempelvis 1513. Alligevel mener jeg, at metoden, kombineret med et katalog over samtlige registrerede tilfælde af ødegods, giver et ganske godt billede af forholdene. På grundlag af denne metode kan ødegodsets omfang i de 6 herreder opgøres til følgende:

Herred	Antal bebyggelser	Heraf med ødegods	i %
Horns.....	29	1	3.4
Volborg.....	53	4	7.5
Merløse.....	91	9	9.9
Tuse.....	43	10	23.3
Skippinge.....	48	5	10.4
Ods.....	76	22	28.9
Ialt.....	340	51	15.0

Sammenholder man disse tal med omfanget af det i undersøgelsesområdet registrerede ødegods: 48 ødegårde, 17 tilfælde af øde gårdsædestavne og 12 tilfælde af andet ødegods,⁸⁶ kan det for det første fastslås, at Nordvestsjælland gennemgående ikke har været ramt af ødegårdsproblemet i katastrofalt omfang. Dernæst må det rent metodisk konstateres, at de givne procenttal absolut advarer imod at drage generelle konklusioner med hensyn til ødegårdsproblemerne på grundlag af et mindre geografisk område. Ods herred indtager måske en særstilling på grund af den høje dækningsgrad, Roskildebogen giver af herredet, men for de andre 5 herreder gælder, at de afvigende ødekvoienter ikke kan tilskrives forskelle i kildefrekvens, da denne overalt ligger nogenlunde lige højt.

Undersøgelsen af ødegodsets fordeling viser da, at der er tale om et problem, der i høj grad er lokalt og godsmæssigt betinget, hvorfor det atter må fastslås, at det er vanskeligt at drage generelle konklusioner om den almindelige udvikling på grundlag af godshistoriske og lokalgeogra-

⁸⁶ Redegørelse for de enkelte tilfælde i den i note 78 nævnte afhandling, s. 18–39. Det kan oplyses, at det i samme afhandling (s. 57–86) kunne konstateres, at forekomsten af nedlagte landsbyer var omvendt proportional med forekomsten af ødegårde; mens landbynedlæggelserne i Horns og Volborg herred var ret omfattende, var der kun få ødegårde, hvorimod forholdet blev det omvendte, jo længere man kom vestpå.

fiske undersøgelser. Videre må det stå fast, at Svend Gissel har set ret, når han over for C. A. Christensen understreger krisens lokale aspekter.⁸⁷ Udover at understrege dette synspunkt, har nærværende undersøgelse vist, at den godsmæssige side af ødegårdsprocessen må tilskrives større betydning, end det hidtil har været tilfældet i forskningen. Spørgsmålet bliver dernæst, om de samme forskelle gør sig gældende, når vi vender os til en undersøgelse af landgildeforholdene.

III

Skulle man med udgangspunkt i den godsmæssige fordeling af ødegodset i Ods herred karakterisere forholdene på Roskildebogens tid, måtte krongodset betragtes som det hårdest ramte, mens bispe- og privatgodset var mindre krisepræget. Det er imidlertid ikke tilstrækkeligt at betragte godserne ud fra denne synsvinkel alene; landgildeforholdene må også tages i betragtning. Først må der imidlertid anføres nogle generelle bemærkninger. Når man måler landgildeniveauet på Roskildebogens tid og tidligere, plejer man traditionelt at angive niveauet ved at sætte landgilden i relation til skyldjorden eller – i færre tilfælde – til angivelser af udsædens størrelse. Det er imidlertid tvivlsomt, om man herved får et helt klart og entydigt billede frem. På Roskildebogens tid havde skyldvurderingen eksisteret på Sjælland i henved 200 år,¹ og det er uomtvisteligt, at der i denne periode var foregået en del ændringer i omfanget af det dyrkede areal. På denne baggrund må størrelsen af de enkelte enheder inden for skyldvurderingen blive noget forskellig fra landsby til landsby, som C. A. Christensen bl. a. har påvist for Ods herreds vedkommende.² En konsekvens heraf er vel også, at skyldvurderingen som udtryk for gårdstørrelser forsvinder fra kildematerialet i slutningen af 1300-tallet og begyndelsen af 1400-tallet.³

Når landgildeniveauet skal vurderes, må det således fastslås, at vi sammenligner landgilden med en størrelse, der kan udvise store afvigelser fra et beregnet gennemsnit. Men da den traditionelle beregningsmåde af landgildeniveauet udover udsædsangivelser er den eneste målestok,

⁸⁷ Eksempelvis Gissel, Forskningsrapport for Danmark, s. 8. Jfr. ligeledes Gissels bemærkninger ved historikermødet i Bergen 1964, Norges nedgang. Senmiddelalderen. Norske historikere i udvalg IV, 1968, s. 385 f.

¹ Poul Nørlund, De ældste Vidnesbyrd om Skyldtaxationen. Hist. tidsskr. 9. r. VI, 1929, s. 77 ff., 87.

² C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 315 f.; Ødegårder, s. 18.

³ Jfr. Ladewig Petersen, anf. arb., s. 230.

der står til vores disposition, er denne metode dog opretholdt i det følgende. De anførte bemærkninger skal blot opfattes som reservationer over for beregningens absolutte gyldighed.

Vender vi os derpå til godskomplekserne i Ods herred, får vi et ganske andet billede af tilstandene, end undersøgelsen af ødegodset gav. Det viser sig nemlig, at landgildeniveauet på krongodset er langt mere regelmæssigt end på bispe- og privatgodset. På 34 krongårde er landgilden lig skylden, i 130 tilfælde er landgilden $\frac{2}{3}$ af skylden, og kun 2 gårde i Nakke er afvigende fra disse tal, idet forholdet mellem skyldjord og landgilde her er 1.00:0.80 eller 5:4. Den krisetilstand på krongodset, som fordelingen af ødegodset synes at vise, afløses af et billede af ordnede forhold, hvis vi betragter landgildeforholdene. For det første synes man at måtte regne med en effektiv godsadministration, og videre synes godsstrukturen at forudsætte en gennemgribende omorganisering, hvorved gårdene i de fleste tilfælde er blevet egaliseret, samtidig med at landgilden er blevet fikseret på et niveau, der holdt sig stabilt i den efterfølgende periode.⁴ Hele godset har et præg, der klart peger frem mod landsbystrukturen i den sen- og eftermiddelalderlige periode, mens der kun er få spor efter det højmiddelalderlige godssystem.

Den antagne omorganisering er vanskelig at dokumentere direkte, men i Lumsås synes der dog at være spor efter den oprindelige godsstruktur. Her bestod krongodset udelukkende af smågårde, men alligevel nævnes 16 gårdsæder i landsbyen, hvoraf 8 dog var øde på jordebogens tid.⁵ Går man ud fra, at gårdsæderne har haft den traditionelle funktion som arbejdshjælp for storgårde, bliver eksistensen af 16 gårdsæder i Lumsås unægtelig besynderlig. De 12 fæstegårde var nemlig alle af så ringe størrelse, at de ikke havde behov for hjælp i den daglige drift. Det store antal gårdsæder peger i stedet for i retning af, at der tidligere har ligget en storgård i Lumsås, der imidlertid på Roskildebogens tid er blevet udstykket i mindre brug. I samme retning peger den kendsgerning, at Lumsås som eneste landsby i Ods herred omtales i Kong Valdemars jordbog; også dette kunne tyde på eksistensen af en storgård i højmiddelalderen.⁶

Spørgsmålet bliver nu, om det er muligt at sætte landgildeforholdene

⁴ Jfr. C. A. Christensen, *Hist. tidsskr.* 12. r. I, s. 313 ff.

⁵ RBJ, s. 52.

⁶ KVJ, bd. I, s. 27. Som paralleleksempel kan nævnes Hagested, hvor der allerede i 1300-tallet omtales en hovedgård, KVJ, bd. I, s. 27, Trap. bd. 7, s. 430 ff.

og det store antal ødegårde på krongodset i relation til hinanden. Forklaringen må efter min opfattelse være følgende: Oprindelig har kronens gods været stærkt krisepræget, hvad der bl. a. har haft til resultat, at der er dannet ødegods i stort omfang; på et eller andet tidspunkt er der imidlertid sket en gennemgribende omorganisering af godset, der har bragt stabilitet til veje. Det næste spørgsmål bliver da: Hvem har forstået denne omorganisering? Jeg betvivler, at den skyldes den biskoppe-lige administration, idet det må anses for usandsynligt, at denne har foretaget en gennemgribende omorganisering af et pantegods, mens man på selve bispegodset først så småt var i gang med omlægningen af det højmiddelalderlige godssystem. Det er derfor mest sandsynligt, at det er kronens egen administration, der står bag omlægningen, og vi skulle hermed atter have et bevis for den betydning, man må tillægge tilhørsforholdet til et bestemt gods.⁷ Rent metodisk synes forholdene på krongodset at vise, at det ikke er tilstrækkeligt at optælle ødegårde og på grundlag heraf udtale sig om omfanget af krisetilstanden. Hele godsets struktur må undersøges.

Helt anderledes tegner billedet sig, når vi vender os til bispegodset.⁸ Hvor man på krongodset kun var i stand til at opstille tre relationer mellem skyldjord og landgilde, kan der på bispegodset opstilles 28 relationer, strækkende sig fra 1.00:2.00 til 1.00:0.16. Landgildeansættelsen her er altså langt mere individuelt betonet end på krongodset.⁹ Desuden synes landgildeforholdene at tyde på en alvorlig krisetilstand for bispegodset flere steder, hvad ødegodsets fordeling ikke umiddelbart vidnede om.

Før landgildeforholdene på bispegodset undersøges nøjere, skal en enkelt ting af interesse fremdrages. Oplysningerne om Dragsholm len er ifølge C. A. Christensens undersøgelser oprindelig indført af skriver I, men denne har i mange tilfælde ikke fået alle oplysningerne med, hvorfor de efterfølgende skrivere har bestræbt sig på at udfylde lakunerne.¹⁰ Antallet af rettelser og tilføjelser til skriver I.s arbejde (i det følgende kaldet »hovedteksten«) er således ganske stort. Undersøger man nu de

⁷ Ovfr. s. 9. I denne forbindelse bør det nævnes, at jeg i modsætning til Kr. Erslev (Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse, 1882, s. 310) og C. A. Christensen (Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 315) mener, at krongodset ikke er indført i RBJ i 1370, men at det først er sket i perioden mellem 1382 og 1401, sikkert nærmest ved 1382. Flere forhold i kildematerialet samt hele godsstrukturen peger afgjort i retning af en senere datering end 1370, uden jeg dog skal komme nærmere ind på problemet her.

⁸ I det følgende er materialet fra hele Dragsholm len inddraget i undersøgelsen.

⁹ Jfr. ndfr. s. 35.

¹⁰ RBJ, s. II.

oplysninger, som rettelserne og tilføjelserne giver om landgilden, viser det sig, at der er tale om ganske store afvigelser mellem hovedtekstens og tilføjelsernes oplysninger.¹¹ Dette kan demonstreres ved en sammenstilling af disse.

Ørtug landgilde pr. ørtug skyldjord	Hovedtekst		Tilføjelser	
	Antal gde	i %	Antal gde	i %
2.00-1.01.....	21	23.3	11	9.2
1.00-0.68.....	34	37.8	43	35.8
0.67-0.51.....	7	7.8	44	36.7
0.50-0.16.....	28	31.1	22	18.3
Ialt.....	90	100.0	120	100.0

Sammenligningen viser, at landgildeniveauet i hovedteksten gennemgående er højere end i tilføjelserne, og dette forhold synes at være endnu et vidnesbyrd om, at landgilden er synkende netop i de år, hvor jordebogen er blevet affattet. Et andet forhold ved sammenligning af hovedtekst og tilføjelser kan yderligere påpeges. Siden Erslev i 1898 fremlagde sin oversigt over landgildeniveauet i Roskildebogen, har man betragtet en landgilde på $\frac{2}{3}$ af skylden som den almindeligste, og man har ofte anvendt dette landgildeniveau til rekonstruktion af landgilden i landsbyer, hvor kun skyldjordens omfang er kendt.¹² Nu viser det sig imidlertid, at kun 40 af ialt 210 gårde i Dragsholm len er ansat til denne landgilde, og af disse 40 gårde er der kun 2 med denne landgilde blandt hovedtekstens gårde. Konsekvenserne af denne iagttagelse skal jeg vende tilbage til nedenfor.¹³

Som tidligere nævnt er landgildeansættelsen på bispegodset i modsætning til krongodset ret individuelt betonet. Enkelte steder ligger landgilden højt, højest på Sejro, hvor den på samtlige bispens fæstegårde er højere end skylden. Interessant er det at bemærke, at denne høje landgilde holdt sig på 1370-niveauet i de følgende århundreder, idet samtlige gårde genfindes i Dragsholm lens jordebog 1591 med samme landgilde

¹¹ Da rettelser og tilføjelser til den oprindelige tekst er langt færre andre steder i RBJ, kan en sådan undersøgelse desværre kun gennemføres for Dragsholm lens vedkommende.

¹² Erslev, Valdemarernes Storhedstid, s. 139. Jfr. C. A. Christensen, Hist. tidskr. 12. r. I, s. 265; Ulsig, anf. arb., s. 152; se også Poul Rasmussen: (artikel) Skyldvurdering, Kulturhist. Leks. XVI, sp. 49.

¹³ Se ndfr. s. 34 ff.

som i 1370.¹⁴ Omvendt kan der peges på, at landgilden i f. eks. Høve, Åstofte og Asnæs er meget lav i 1370. Den faldende landgilde hænger i høj grad sammen med omlægningen af det højmiddelalderlige driftssystem. Denne udvikling har C. A. Christensen illustreret ved bl. a. at anvende 3 landsbyer i Ods herred, Starreklinte, Hørve og Bjergesø, som eksempler.¹⁵ Disse eksempler fortjener imidlertid en lidt nøjere betragtning.

I Hørve konstaterer C. A. Christensen, at den samlede landgildeydelse fra et oprindeligt niveau på 55 pd. korn er faldet til 52½ pd. i 1370 og videre til 31½ pd. i 1591. Mens der ikke kan rokkes ved dette resultat, stiller forholdet sig vistnok anderledes i Bjergesø. Her opgør C. A. Christensen landgilden til oprindeligt 52½ pd. korn, mens ydelsen i 1370 er 37 pd. korn + ½ td. smør og i 1591 25 pd. korn. Hertil har Svend Gissel bemærket, at en del af den konstaterede nedgang i landgilden måske kan tilskrives, at nogle gårde er blevet overdraget til Roskilde kapitel i perioden mellem affattelsen af Træbogen og Roskildebogen.¹⁶

Mest kritik må dog rettes mod C. A. Christensens beregning af landgildeudviklingen i Starreklinte. Her opgøres landgilden ca. 1315 til 118 tdr. korn, 1370 til 68 tdr. og 1591 til 48 tdr. Jeg er enig med Svend Gissel i, at C. A. Christensens konvertering af pengeafgift til kornafgift 1315 er uholdbar,¹⁷ men C. A. Christensens beregning må forkastes af yderligere en årsag. På trods af, at Starreklinte ca. 1315 har været behandlet gentagne gange i forskningen, synes man øjensynlig at have overset, at byens areal i Århusbogen opgøres til ialt 17 øre skyldjord, men 1370, da hele byen ifølge C. A. Christensen er samlet på bispens hånd, angives arealet til kun 12 øre skyldjord.¹⁸ Enten er der sket en reduktion af arealet i perioden 1315–1370, eller også må en del af Starreklinte endnu 1370 ikke være i bispestolens eje. I samme retning peger landgildeoplysningerne. 1370 svares 17 pd. korn af byens 12 øre skyldjord, antal pund svarer altså til antal øre skyldjord ca. 1315, mens de 12 pd. korn, som byen giver i 1591,¹⁹ stemmer overens med antallet af øre skyldjord i 1370, et ejendommeligt forhold, som jeg ikke ser mig

¹⁴ RBJ, s. 40 f.; Dragsholm lens jb. 1591, fol. 38 r–40 r.

¹⁵ C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 257 ff., 292 f.

¹⁶ Gissel, Landgilde og udsæd, s. 255 f., hvor landgilden 1591 angives til 25¼ pd. Jfr. desuden Roskilde Kapitels jordebog 1568, s. 10, 202.

¹⁷ Gissel, Landgilde og udsæd, s. 262; jfr. Poul Rasmussen, Studier i Aarhus Kannekebords Jordebog fra ca. 1315. Jyske Samlinger, 5. r. V, 1941, s. 136, note 1.

¹⁸ SRD VI, s. 423 f.; RBJ, s. 42.

¹⁹ Dragsholms lens jb. 1591, fol. 20 r–21 r.

i stand til at forklare nærmere. Videre kan det anføres, at Starreklintes 12 gårde i 1688 takseres til 77,38 tdr. htk. Gårdtallet 1591 og 1688 stemmer overens, men hartkornsansættelsen ligger så højt over landgildeydelsen 1591, at der må være tale om uregelmæssigheder i byen.²⁰ Jeg har ikke undersøgt Starreklinte nøjere, men skal nøjes med at konstatere, at på baggrund af det her anførte kan byen ikke anvendes til illustration af landgildeudviklingen fra højmiddelalderen til nyere tid.

C. A. Christensens eksempler fra Ods herred bør videre suppleres. I de 3 ovennævnte byer er der ifølge C. A. Christensen tale om et kraftigt fald i landgilden, men denne udvikling er ikke generel, hvilket C. A. Christensens eksempler måske kan give indtryk af.²¹ Dette kan illustres ved at sammenligne landgilden 1370 og 1591 i et par landsbyer på bispegodset i Asnæs og Fårevejle sogn.

Høve.

1370.		1591.	
1 gd á	8 $\frac{1}{2}$ pd.	1 gd á	3 pd.
3 gde á	5 pd.	17 gde á	2 pd.
6 gde á	3 pd.	1 gd á	$\frac{1}{2}$ pd.
<hr/>		<hr/>	
10 gde + 4 gs.	41 $\frac{1}{2}$ pd.	19 gde	37 $\frac{1}{2}$ pd.

Tolsager.

1370.		1591.	
6 gde á	5 pd.	1 gd á	3 $\frac{3}{4}$ pd.
		10 gde á	2 pd.
<hr/>		<hr/>	
6 gde	30 pd.	11 gde	23 $\frac{3}{4}$ pd.

Stubberup.

1370		1591.	
1 gd á	5 pd.	6 gde á	2 pd.
2 gde á	3 pd.		
1 gd á	1 pd.		
1 gd á	2 sk. grot		
<hr/>		<hr/>	
5 gde + 7 gs.	12 pd. + 2 sk. grot	6 gde + 6 husmænd ²¹ a	12 pd.

De tre eksempler viser, at faldet i landgilden i forbindelse med drifts-omlægningen afviger en del fra by til by. Mens landgilden i Tolsager falder med ca. 20 %, er faldet i Høve kun ca. 10 %, mens kornland-

²⁰ Starreklint behandles grundigt af Karl-Erik Frandsen i Kulturgeografi, 1975.

²¹ C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 257 ff., 263 ff., 292 ff.

²¹ a. 1602-1664 nævnes 7 husmænd. Jeg takker prof., dr. phil. Erik Ulsig for denne oplysning.

gilden i Stubberup er uændret fra 1370 til 1591.²² De lokale aspekter i udviklingen, som fordelingen af ødegodset viste, træder således også frem, når man betragter landgildeforholdene. Nogle steder falder landgilden stærkt som f. eks. i Hørve, andre steder er faldet mindre, som f. eks. i Høve, og endelig er landgilden næsten fast som i Stubberup.

På denne baggrund bliver det yderst vanskeligt at tegne andet end et ret groft billede af udviklingen. Hertil kommer, at i Ods herred omtales et af de ganske vist ret få eksempler på, at hovedgårdsdriften – stik imod den generelle tendens – bliver udvidet på Roskildebogens tid. Det gælder Ellinge i Højby sogn, hvor hovedgården oprindelig har givet 6 pund korn, mens 12 landboer hver havde ydet 18 groter; på et eller andet tidspunkt, vel i løbet af 1370'erne, er hovedgårdens afgift imidlertid steget til 1 mark korn, mens landboernes afgifter er reduceret fra 1½ til 1 sk. grot pr. gård.²³ Regner man med den almindeligste takst for 1 sk. grot, nemlig 1 pd. korn,²⁴ synes hovedgården således at have fordoblet sit areal på landbogårdens bekostning.²⁵

Vi vender os endelig til Niels Jakobsen Ulfeldts privatgods, der i højere grad end de to andre godser er præget af den kommende bogføringsteknik, hvor angivelser af skyldjordens omfang ved de enkelte gårde forsvinder og erstattes med oplysninger om landgilden alene.²⁶ Alligevel er materialet så stort, at der kan gøres visse iagttagelser vedrørende landgildeniveauet. Udsvingene i landgilden på dette gods er ikke så stærke som på bispegodset, men de har dog langt fra det ensartede præg, der karakteriserer krongodset.²⁷ Videre er privatgodset ikke præget af stordrift i samme grad som bispegodset, hvorimod der langtfra er tale om samme grad af egalisering som på krongodset. I

²² Udviklingen i Stubberup påkalder sig særlig interesse. Kornlandgilden er uændret fra 1370 til 1591 på trods af, at byen synes at have afgivet jord til Dragsholm i 1576 (Kanc. Brevb. 1576–79, s. 86 f.). Forklaringen kan være at de 7 gårdsæder i 1370 tilsammen havde 7 øre jord, hvoraf de intet ydede, fordi de gjorde tjeneste til slottet, RBJ, s. 43. Det er da muligvis gårdsædernes jord, der er blevet inddraget under Dragsholm i 1576.

²³ RBJ, s. 46 med note 4. Hvor nyttig C. A. Christensens udgave af RBJ i forhold til udgaven i SRD VII er, ses klart, hvis man betragter, hvad Erslev i anf. arb., s. 31 note 1 får ud af notitsen om Ellinge.

²⁴ Jfr. Gissel, Landgilde og udsæd, s. 260 f. med forbehold overfor denne takst; Ulsig, anf. arb., s. 148, 342 f.

²⁵ Også Gjorslev synes at have udvidet sit areal omkring 1370, RBJ, s. 2; C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 289; Gissel, Landgilde og usæd, s. 270 f. – Noget tilsvarende er måske sket ved Bråde (Holsteinborg), RBJ, s. 17 m. note 1.

²⁶ Ladewig Petersen, anf. arb., s. 230.

²⁷ Jfr. ndfr. s. 33.

det hele taget indtager privatgodset med hensyn til struktur en mellemstilling i forhold til de to andre godskomplekser.

Også på privatgodset sker der mindre reguleringer i perioden 1370–1591, dog ikke så omfattende som på bispegodset. Udviklingen kan illustreres ved landsbyerne Ordrup og Veddinge, der med sikkerhed kendes i deres helhed i 1370.²⁸

<i>Ordrup.</i>		1591.	
1370.			
2 gde á	2 pd.	2 gde á	1½ pd.
9 gde á	1 pd.	10 gde á	1¼ pd.
1 gd á	½ td. smør		
<hr/>		<hr/>	
12 gde	13 pd. + ½ td. smør	12 gde	15½ pd.
Dertil giver byen 5 pd. af et ornum.			
<i>Veddinge.</i>		1591.	
1370.			
1 gd á	6 pd.	1 gd á	5½ pd. + 2 td. havre
2 gde á	3⅞ pd.	2 gde á	3 pd. + 1 - -
5 gde á	3 pd.	5 gde á	2¾ pd. + 1 - -
1 gd á	2¼ pd.	1 gd á	2½ pd. + 1 - -
3 gde á	2 pd.	1 gd á	2 pd. + 1 - -
3 gde á	1½ pd.	1 gd á	2 pd.
3 gde á	½ td. smør	3 gde á	1¾ pd. + 1½ - -
		1 gd á	1¼ pd. + 1 - -
		1 gd á	1 pd.
		1 ødejord	½ pd.
<hr/>		<hr/>	
18 gde	40½ pd. + 1½ td. smør	16(17) gde	39¾ pd. + 16½ td. havre

Ordrup og Veddinge viser, at strukturen i 1370 ikke var fastlagt definitivt, selv om ingen af landsbyerne var egentlig storgodsprægede; reguleringerne 1370–1591 er imidlertid kun ringe, og den samlede landgildeydelse i begge landsbyer er stort set uændret fra 1370 til 1591. Usædvanligt ved Veddinge er, at landsbyen i 1591 betaler havrelandgilde.²⁹ Forklaringen på denne ydelse er givetvis, at den erlægges af den jord, der i 1300-tallet hørte under Veddinge hovedgård. Denne hovedgård nævnes enkelte gange i løbet af 1300-tallet,³⁰ men omtales

²⁸ Disse landsbyer er mærkelig nok ikke medtaget af C. A. Christensen i hans afhandling i *Hist. tidsskr.* 12. r. I.

²⁹ Havreaafgiften betegnes udtrykkelig som havrelandgilde, Dragsholms len jb. 1591, fol. 27 r–28 v. Om landgildehavre se Gissel, *Landgilde og udsæd*, s. 51, 198 ff.

³⁰ Ulsig, *anf. arb.*, s. 106. *Dipl. Dan.* 2. r. XI, nr. 296, 3. r. IV, nr. 174, 416.

hverken i Roskildebogen eller i skødebrevet til Roskildekirken 1384. I Roskildebogen nævnes derimod et stort ornum.³¹ Det er tænkeligt, at dette ornum er identisk med hovedgårdens jord.³²

Betragter vi nu bispe-, kron- og privatgodset under et, er krongodset ud fra et landgildesynspunkt det mest moderne, bispegodset det mest gammeldags, mens privatgodset indtager en mellemstilling. Videre er landgildeniveauet højest på bispegodset, lavest på krongodset, mens privatgodset atter indtager en mellemposition. Dette kan belyses nærmere på et par enkelte punkter. Betragter vi først de landsbyer, hvor de enkelte godskomplekser ejer en eller flere gårde, kan vi sammenligne landgildeniveauet for de enkelte gårdes vedkommende. Tallene angiver ørtug landgilde pr. ørtug skyldjord, mens tallene i parentes angiver antal gårde med pågældende landgilde.

Sammenligningen viser for det første, at landgilden på kronens gårde meget ofte er lavere end landgilden på bispens gårde, mens der er tale om

Landsby	Bispegods	Krongods	Privatgods
Nakke	1.00 (2) 0.57 (1)	0.80 (2)	
Rørvig	0.83 (2)	0.67 (1)	
Overby	1.00 (5)	0.67 (1)	1.00 (1) 0.67 (4)
Yderby	1.00 (6)	1.00 (1) 0.67 (3)	
Gudmindrup		0.67 (2)	0.67 (1)
Højby	1.00 (1)	1.00 (5)	
Lumsås	1.20 (1) 1.00 (5)	1.00 (12)	
Sonnerup	1.00 (4)	1.00 (2) 0.67 (7)	
Tengslemark		0.67 (1)	0.67 (1)
Hønsinge	1.00 (1) 0.50 (5)	0.67 (2)	
Svinninge		0.67 (5)	0.67 (1)
Engelstrup		0.67 (4)	1.00 (1)

³¹ RBJ, s. 62.

³² Havrelandgilden i Veddinge kan ikke skyldes den nedlagte landsby Tømmerup, der 1591 var delt mellem Veddinge og Hove, da de to byers afgift af Tømmerups jord anføres separat i 1591, Dragsholm lens jb. 1591, fol. 28 r, 34 v. Gissel, Landgilde og udsæd, s. 255.

større overensstemmelse med hensyn til landgildeniveau mellem krongodset og privatgodset. Sammenligningen er imidlertid også interessant set ud fra en ganske anden synsvinkel. Den modsiger nemlig til en vis grad den af Svend Gissel fremsatte påstand om, at skyldsætningen inden for den enkelte landsby i Roskildebogen næsten altid er ens.³³ Sammenligner vi nemlig landgildeoplysningerne fra de enkelte godser med hinanden, viser det sig, at kun i 4 af de anførte 12 landsbyer er landgildeniveauet ens, hvortil kommer de tilfælde, hvor landgilden på det enkelte gods-kompleks er uegal.

Udover sammenligningen i de enkelte landsbyer kan vi også betragte landgildeniveauet på godserne som helhed. Dette er sket i efterfølgende opstilling, hvor gårdene er inddelt i 4 grupper; tallene angiver procenten af gårde inden for den enkelte gruppe.

Ørtug landgilde pr. ørtug skyldjord	Bispegods (hovedtekst)	Bispegods (tilføjels.)	Krongods	Privatgods	Samlet gns.
I. 2.00-1.01.....	23.2	9.2	-	1.9	7.7
II. 1.00-0.68.....	37.8	35.8	21.7	72.2	35.3
III. 0.67-0.51.....	7.8	36.7	78.3	22.2	44.9
IV. 0.50-0.01.....	31.1	18.3	-	3.7	12.1
Antal gårde.....	90	120	166	54	430

Opstillingen illustrerer differencen mellem godserne. For det første ser man den store spredning i landgildeniveauet, hvor bispegodsets to grupper ligger højere end privat- og krongodset, og dernæst viser det samlede gennemsnit i yderste højre kolonne, at det er yderst farligt at regne med gennemsnit, der kan tilsløre reelle forhold ganske kraftigt. Ser man eksempelvis på gruppe III, udgør den sammenlagt lidt under halvdelen af alle gårde, men grunden til denne gruppes dominans ligger i, at langt størstedele af gårdene på det store krongods ligger i denne gruppe, mens omvendt hovedvægten på privatgodset ligger i gruppe II, hovedtekstens bispegods er nogenlunde ligeligt fordelt på grupperne I, II og IV, mens tilføjelsernes bispegods koncentrerer sig til grupperne II og III.

Dette dokumenterer atter, at udsvingene fra gods til gods kan variere

³³ Gissel, Landgilde og udsæd, s. 261 f.

ganske meget, hvorfor det bliver yderst risikabelt at drage generelle konklusioner med udgangspunkt i analysen af et enkelt gods. Hertil kommer, at man ikke kan udpege et fælles, repræsentativt landgildeniveau for disse 4 godser. Som ovenfor nævnt, har man siden Erslevs bekendte tabel regnet med, at en landgilde på $2/3$ af skylden var den almindeligste i Roskildebogen, hvilket også er korrekt, hvis kilden betragtes i sin helhed.³⁴ Derimod tilslører den samlede opgørelse de lokale variationer. Betragter vi først de 3 landgildestørrelser, der i Erslevs tabel er de almindeligste, nemlig landgilde lig skyld, landgilde lig $2/3$ skyld og landgilde lig $1/2$ skyld,³⁵ fordeles disse sig ret ujævnt på godserne i Ods herred, hvilket illustreres i følgende opstilling, hvor tallene angiver antal gårde med pågældende landgildeniveau.

	Antal gårde på godset	Landgildens størrelse		
		lig skyld	$2/3$ skyld	$1/2$ skyld
Bispegods (hovedtekst).....	90	30	2	13
– (tilføjelser).....	120	34	38	16
Krongods.....	166	34	130	–
Privatgods.....	54	28	11	1

Vil man udpege de almindeligste landgildestørrelser, bliver landgilde = $2/3$ skyld kun dominerende på krongodset. Denne landgilde er ligeledes almindelig på tilføjelsernes bispegods, men må her dele førstepladsen med landgilde = skyld. Sidstnævnte landgilde er derimod hyppigere på hovedtekstens bispegods og på privatgodset, hvor omvendt landgilde = $2/3$ skyld er lidet dominerende.

Spørgsmålet er nu, hvilke konsekvenser disse forhold må få. Efter min opfattelse bør dette advare imod en mere eller mindre mekanisk anvendelse af Erslevs tabel, som C. A. Christensen eksempelvis gør det for Gundsømagles vedkommende.³⁶ Til illustrering heraf er Erslevs tabel i den følgende opstilling splittet op på de enkelte bispelen. Tallene er ikke absolut sammenlignelige med Erslevs, da de i ganske få tilfælde – dog kun for Ods herreds vedkommende – omfatter gårde med pengelandgilde, konverteret til kornydelse efter taksten 1 sk. grot = 1 pund korn; desuden

³⁴ Erslev, anf. arb., s. 139.

³⁵ Jeg skal her ikke tage stilling til, hvorvidt disse landgildestørrelser er funktionelt betinget eller ej. Se f. eks. C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. IV, s. 413 note 39; Gissel, Landgilde og udsæd, s. 286, 298.

³⁶ C. A. Christensen, Hist. tidsskr. 12. r. I, s. 264 f.

omfatter opstillingen i enkelte tilfælde gennemsnitstal for flere gårde. Disse gennemsnitstal er medtaget ud fra to betragtninger: Enten er landgilden i de enkelte tilfælde ikke $\frac{2}{3}$ af skylden, eller også dokumenterer tallene, at landgildepåligningen inden for den enkelte landsby ikke er egal. En kombination af disse to forhold er også tænkelig.

Len	Landgildens størrelse									Antal gårde
	over skyld	= skyld	$1-\frac{2}{3}$ skyld	= $\frac{2}{3}$ skyld	$\frac{2}{3}-\frac{1}{3}$ skyld	= $\frac{1}{3}$ skyld	$\frac{1}{2}-\frac{1}{3}$ skyld	= $\frac{1}{3}$ skyld	under $\frac{1}{3}$ skyld	
Gjorslev	-	-	[5 ¹]	-	-	-	[20 ²]	-	-	25
Magleby-godset.....	3	5	7	1	1	2	-	-	-	19
Lekkinge	-	39	-	26	-	-	-	-	-	65
Arløse.....	-	-	-	-	5	-	-	-	-	5
Bråde.....	-	-	[2 ³]	1	[18 ⁴]	-	1	-	-	22
Fodby.....	-	-	1	-	1	-	-	-	-	2
Rollerup.....	-	-	1	1	-	1	-	-	-	3
Brorup	-	1	-	-	1	8	-	4	1	15
Mose.....	-	-	-	13	-	-	2	1	3	19
Tølløse.....	20	2	-	-	-	1	-	2	-	25
Dragsholm (opr.).....	21	30	4	2	5	13	3	-	12	90
Dragsholm (tilf.).....	11	34	9	38	6	16	3	2	1	120
Krongods, Ods hrd. ...	-	34	2	130	-	-	-	-	-	166
Privatgods, Ods hrd. ...	1	28	11	11	1	1	-	-	1	54
Selsø.....	-	31	1	2	-	13	1	1	-	49
Tommerup.....	-	15	-	2	-	-	-	-	-	17
Vrabbetofte.....	-	-	1	8	-	-	-	-	-	9
Almstofte.....	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Jystrup.....	-	-	1	-	[12 ⁵]	-	-	-	-	13
Avderød.....	-	-	-	2	-	-	1	1	1	5
Hjortholm.....	-	1	1	20	2	13	2	3	[6 ⁶]	48
Slagslunde.....	-	-	-	3	-	-	-	-	-	3
Fadeburslenet.....	-	-	-	-	-	-	-	-	[8 ⁷]	8
Godset ved Kbhvn. ...	-	-	-	43	-	7	-	-	-	50
Godset på Møn.....	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Ialt.....	56	220	47	303	52	75	33	15	33	834
%.....	6.7	26.4	5.6	36.3	6.2	9.0	4.0	1.8	4.0	100.0

¹ Gns. for 5 gårde i Holtug.

² Gns. for 20 gårde i Gjorslev.

³ Gns. for 2 gårde i Sterrede.

⁴ Incl. gns. for 13 gårde i Venslev og 3 gårde i Rude.

⁵ Incl. gns. for 11 gårde i Jystrup.

⁶ Gns. for 3 gårde i Høsterkøb og 3 gårde i Sandbjerg.

⁷ Gns. for 8 gårde i Rødovre.

Opstillingen illustrerer klart de regionale forskelle i landgildeniveauet. Betragter man først landgilden lig $2/3$ skyld, dominerer dette landgildeniveau kun i ganske få tilfælde, nemlig i Mose len, krongodset i Ods herred, Vrabbetofte len, Hjortholm len og godset ved København. Omvendt er en landgilde lig skylden eller over skylden dominerende på eksempelvis Tølløse og Selsø len. Da flere len desuden har en ganske stor spredning i landgildestørrelserne, må konklusionen uvilkårligt blive en advarsel imod en umiddelbar anvendelse af Erslev tabel.

Yderligere to forhold må tages i betragtning. For det første er det ovenfor vist, at landgildeegaliseringen i de enkelte landsbyer ikke er så almindelig, som Svend Gissel antager for Roskildebogens vedkommende.³⁷ I Ods herred er der kun tale om uegal påligning af landgilde i 3 af ialt 25 landsbyer på krongodset,³⁸ på privatgodset i 2 af ialt 14 landsbyer,³⁹ men vender vi os til bispegodset i hele Dragsholm len, viser det sig, at af 27 landsbyer er landgildepåligningen uegal i 12–14 tilfælde.⁴⁰ En tilsvarende undersøgelse er ikke foretaget andre steder i Roskildebogen, men alene disse tre eksempler bør mane til forsigtighed med hensyn til at drage generelle konklusioner. Sammenhængende hermed kan det yderligere påpeges, at de største gårde gennemgående har lavere landgilde i forhold til tilliggende areal end de mindre gårde. Deler vi gårdene i Ods herred i tre grupper, bliver forholdet landgilde: skyldjord følgende; tallene er gennemsnitstal.

Gårdstørrelse	Bispegods	Krongods	Privatgods
1 bol og derover.....	0.58	—	—
$1/2$ –1 bol.....	0.75	0.81	0.65
under $1/2$ bol.....	0.89	0.70	0.85
Samlet gns.....	0.74	0.73	0.81

Også denne sammenstilling bør advare imod en automatisk beregning af landgilden i de tilfælde, hvor denne ikke oplyses eksakt i kilderne. For at tage et konkret eksempel kan der peges på C. A. Christensens rekonstruktion af landgilden i Gundsømagle i 1370.⁴¹ Denne beregning er

³⁷ Gissel, Landgilde og udsæd, s. 261 f. Jfr. ovfr. s. 32.

³⁸ Sonnerup, Yderby og Nr. Asminderup. Før 1370 synes desuden Gudmindrup at have været uegalt ansat.

³⁹ Overby og Eskebjerg.

⁴⁰ Sejrbø, Hørve, Vejleby, Bjergesø(?), Starreklinte, Havnsø, Stubberup, Astofte, Asnæs, Høve, Sidinge, Hønsinge, Lumsås(?) og Overby.

⁴¹ Jfr. Gissel, Landgilde og udsæd, s. 262 f.

efter min opfattelse behæftet med tre usikkerhedsmomenter: For det første er det ikke sikkert, at landgilden kan sættes til $2/3$ af skylden, for det andet behøver ansættelsen til landgilde ikke at være egal, og endelig er det muligt, at de større gårde har en lavere landgilde end de mindre, set i relation til skyldjorden.

Konklusionen på undersøgelsen af landgildeforholdene må da blive, at disse udviser et ganske broget billede i Roskildebogen. Det kan konstateres, at landgildeniveauet kan variere ganske meget fra landsby til landsby og fra godskompleks til godskompleks. Videre ses det, at nok sker der et generelt fald i landgilden, men faldet kan være yderst lokalt betinget; nogle steder sker der en kraftig nedgang, andre steder er nedgangen relativt ringe, og endelig kan der anføres landsbyer, hvor landgilden er blevet stabiliseret på Roskildebogens tid, enkelte steder er landgilden endda steget i perioden efter 1370.

Rent metodisk får dette som konsekvens, at rekonstruktionen af landgildens størrelse i anden halvdel af 1300-tallet bliver yderst vanskelig, idet de lokale aspekter må tillægges stor betydning. Denne del af undersøgelsen bekræfter påny Svend Gissels fremhævelse af de lokale variationers betydning over for C. A. Christensens opfattelse af den generelle, voldsomme krisetilstand.⁴²

SUMMARY

Deserted farms and manorial rent in Ods herred in the 14th century.

The thesis treats deserted farms and manorial rents in Ods herred (Ods district) in the north-western part of Sealand on the basis of *Roskildebispens jordebog* (a survey of estates owned by the bishop of Roskilde) from the 1370'ies. This source makes possible a comparison between 4 different contemporaneous estates in the district, viz. a bishop's estate, a royal estate, a lay estate, and a group of landowning peasants.

The first half of the thesis investigates the distribution of deserted farms on the various estates. It is shown that the problem of deserted farms has a comparatively serious effect on the royal estate, whereas deserted farms appear in a far smaller number especially on the bishop's estate and the lay estate. Furthermore it is demonstrated that the deserted farms are not evenly spread over the area of examination, on the contrary that they have a tendency to concentrate in a few smaller areas. A similar examination of the distribution of the deserted farms in the whole *Roskildebispens jordebog* shows that the same kind of concentration of deserted farms on a few estates and in a few areas exists elsewhere

⁴² Jfr. Gissel, Forskningsrapport for Danmark, s. 8.

on Sealand. It is seen that also on lay estates in various parts of Denmark the number of deserted farms can differ from estate to estate. The inference is that it is not advisable to draw general conclusions concerning the number of deserted farms in the later Middle Ages from the conditions on a single estate.

The last half of the thesis discusses the problems of the manorial rent. It is demonstrated that the fall of the manorial rent from 1370 to 1591 can diverge considerably from village to village, in some places the manorial rent even remained stable during this period. Thus, also as regards the manorial rent, great importance may be attributed to the local conditions. It is moreover demonstrated that in 1370 the level of the manorial rent diverges somewhat from estate to estate in Ods herred; especially it is emphasized that the assessment of the manorial rent on the royal estate is very regular and indicates that this estate has been subjected to efficient administration, whereas the high number of deserted farms on this estate suggested chaotic conditions. Consequently it is established that it is not sufficient to describe the conditions of an estate by the prevalence of deserted farms alone, but that the manorial rent should also be taken into consideration. The same tendency to regional discrepancies in the level of the manorial rent can also be observed elsewhere in the *Roskildebispens jordebog*, and as it can furthermore be established that the manorial rent in the individual villages is not always uniform from farm to farm, the conclusion is drawn that the undertaking of a purely methodical reconstruction of the size of the manorial rent in the second half of the 14th century is extremely difficult if not to say impossible.